

TEXTE CLASICE DE LOGICĂ ÎN VERSIUNE ROMÂNEASCĂ

LOGICA SAU ARTA DE A GÂNDI

ANTOINE ARNAULD

PIERRE NICOLE

ANALIZA LOGICII DE LA PORT-ROYAL

de ALFRED FOUILLÉE

Arta de a gândi, mai cunoscută sub numele de *Logica de la Port-Royal*, îi are ca autori pe Arnauld și Nicole. După Racine-fiul, Arnauld a participat la primele trei părți; cea de a patra îi aparține în întregime lui; Nicole a elaborat cele două discursuri preliminare, în afară de capitoul binecunoscut despre sofisme.

Lucrarea, remarcabilă îndeosebi prin bunul simț și claritatea formei, nu oferă însă o mare originalitate pentru fond. Regulile raționamentului sunt împrumutate de la Aristotel; regulile metodei de la Descartes¹ și de la Pascal². «Am fost obligat, spune Arnauld, să

NOTA TRADUCĂTORULUI: *La Logique de Port-Royal*, autori: Antoine Arnauld (1612–1694) și Pierre Nicole (1625–1695), cu titlul: *La Logique ou L'Art de penser* (compusă în 1660, publicată în 1662) a funcționat ca manual de logică în Franța și a fost reeditată (de zeci de ori în secolele următoare) și tradusă (în Anglia și Germania, la început, apoi și în alte țări). Manualul acreditează o viziune specifică: *logica* trebuie cultivată ca «artă a gândirii» în genere, nu doar a raționamentului. Cartea a avut o influență (directă sau prin reacție) asupra gândirii filosofice (în epocă și după aceea), înscriindu-se în rândul creațiilor remarcabile ale «secolului rațiunii».

În traducerea de față urmăm: *La Logique de Port-Royal*, Edition Nouvelle avec Notes par Alfred Fouillée (Paris, Librairie Classique de Eugène Belin), 1877. Am urmărit însă și ediții ulterioare, îndeosebi: *La logique au l'art de pensée* (Notes et postface par Charles Jourdain), Gallimard, 1992 („Collection Tel”).

Pentru început se redă: *Analyse de la Logique de Port-Royal* de A. Fouillée; *Avis de la première édition; Premier Discours; Second Discours*. În ed. menționată, pp. III–XXIV, Fouillée oferă o prezentare prin folosirea (în principal) de texte din original, dar alese astfel încât pot funcționa ca „analyse”.

Reținem aici o precizare (din multe spuse despre această „Logică”): „Este lucrarea unei arte clasice, cu o frumusețe legată de claritatea enunțurilor și de puterea planului său. Este un colaj între doctrine tomiste și carteziene”... (Bruno Pinchard, *Cours de préparation à l'aggregation* 2011–2012, Université de Lyon 3).

¹ Cleselier a transmis lui Arnauld manuscrisul lui Descartes intitulat *Regulae ad directionem ingenii*, operă de cea mai înaltă valoare, mult superioară *Artei de a gândi* și din care Arnauld nu a știut să tragă toată foloasele posibile.

² Arnauld, spune Nicole avea la îndemână manuscrisele opusculului lui Pascal *Arta de a gândi* și *Spiritul geometric*.

recunosc faptul că aceste reflexii, care se numesc noi întrucât nu se găsesc în Logicile comune, nu aparțin toate celui care a prestat travaliu la această lucrare, și pe care el le-a împrumutat din câteva cărți ale unui filosof celebru din acest secol, autor care are o asemenea claritate a spiritului încât găsește ușor confuzii în cele ale altora»³. „Alții se mărginesc prea adesea la a vulgariza ideile lui Descartes⁴. Eu nu pierd nici o ocazie de a opune doctrinele lui Descartes celor ale lui Aristotel, pe care, de altfel, ei nu-l înțeleg deloc și a cărui profunzime metafizică lor le scapă. Scuza acestei polemici se află în necesitatea în care ne aflăm încă în acea epocă de a reacționa împotriva lui Aristotel și a sectanților săi: «Lumea, spune Arnauld nu poate persista prea mult timp în această constrângere și se așează din nou în starea de libertate naturală și rezonabilă, care constă în a aproba ceea ce consideră adevărat și a respinge ceea ce se consideră fals».

În prefață (avis) la prima ediție, care a apărut în 1662, Arnauld povestește despre ocazia cu care a fost compusă cartea: «Nașterea acestei mici lucrări, spune el, se datorează în întregime hazardului». O persoană de o anumită condiție se întreținea cu privire la Logică cu un tânăr nobil de o inteligență deja foarte dezvoltată, anume Charles Honoré d'Albert, duce de Chevreuse, fiul ducelui de Luynes care tradusese în franceză *Meditațiile* lui Descartes. Arnauld, prezent la conversație, spune râzând «că dacă monsegniorul de Chevreuse voia să-și dea osteneala cu aceasta, ar fi bine să se angajeze să învețe în patru sau cinci zile tot ceea ce există util în Logică». Atunci Arnauld a alcătuit un rezumat al Logicii, care, dezvoltat după aceea, a devenit *Logica de la Port-Royal*.

Cartea, căreia îi dăm aici rezumatul, păstrând expresiile originalului chiar, este precedată de două discursuri preliminare, unul în care se prezintă planul noii Logici, altul în care se dau răspunsuri la principalele obiecții îndreptate împotriva acestei Logici. O notă a lui Racine atribuie aceste două discursuri lui Nicole:

Primul discurs. – În care se prezintă planul acestei noi logici

Nu există nimic mai vrednic de stimă decât bunul simț și rigurozitatea (justesse) spiritului în discernerea adevărului și a falsului. Toate celelalte calități ale spiritului au uzanțe mărginite; dar exactitatea rațiunii este în genere utilă în toate etapele și în toate împrejurările vieții. Nu numai în științe este dificil de a distinge adevărul de eroare, ci și în cea mai mare parte a subiectelor despre care vorbesc oamenii și a chestiunilor despre care acestea tratează.

Astfel, principala aplicare pe care ar trebui să o avem ar fi de a ne forma propria judecată și a o face atât de exactă cât ea poate să fie; este tocmai spre ceea ce ar trebui să tindă cea mai mare parte a studiilor noastre. Ne servim de rațiune ca de un instrument spre a dobândi științele, și, dimpotrivă, ar trebui să ne servim de științe ca de un instrument pentru a ne perfecționa propria rațiune, justetea spiritului fiind înfinit mai importantă decât toate cunoștințele speculative la care se poate ajunge prin mijloacele științelor.

Dar întrucât spiritul se lasă câte o dată înșelat de lucruri false atunci când nu-i este suficient de atent, iar atunci când există multe lucruri pe care nu le poate cunoaște decât

---

³ Există multe împrumuturi din *Logica* lui Clauberg, discipol al lui Descartes, pe care Arnauld îl citează elogios. Autorii cunoșteau de asemenea cărțile lui Bacon, din care regretă că nu s-au inspirat mai mult, în principal în ceea ce privește teoria inducției, atât de insuficient prezentă în *Logica de la Port-Royal*.

⁴ Cartezianismul a pătruns în învățământ prin *Arta de a gândi*. Începând de la sfârșitul secolului al XVII-lea putem constata că cea mai mare parte a profesorilor de la Universitatea din Paris, îndeosebi celebrul Pourchot, urmează în mod fidel cartezianismul, și îl reproduc aproape în întregime în partea logică a cursului lor: *Cursus philosophici* sau *Institutiones philosophicae*.

printr-un îndelungat și dificil examen, i-ar fi util să aibă reguli pentru a se conduce astfel încât cercetarea adevărului să-i fie mai ușoară și mai sigură.

Filosofii obișnuiți nu se străduiesc decât să dea reguli pentru raționamente bune și rele. Dar întrucât nu se poate spune că aceste reguli ar fi inutile, pentru că servesc uneori la descoperirea defectelor anumitor raționamente încurcate și la dispunerea gândurilor într-o manieră mai convenabilă, nu trebuie să se creadă că această utilitate se întinde prea departe, cea mai mare parte a erorilor oamenilor constând nu în a se lăsa înșelați de consecințe rele, ci în a se lăsa conduși la judecăți false din care decurg consecințe rele. Pentru acestea, cei care au tratat până acum logica au căutat prea puțin remedii; este ceea ce și constituie subiectul principal al noilor reflecții ce se vor găsi în această carte.

Al doilea discurs. – Conținând răspunsul la principalele obiecții ce s-au adus împotriva acestei logici

Toți aceia care oferă publicului anumite lucrări trebuie să admită că vor avea atât judecători cât și cititori, iar această condiție nu trebuie să le pară nici nejustă, nici apăsătoare (oneroasă); căci dacă sunt cu adevărat dezinteresați, ei trebuie să-și abandoneze proprietatea, redând-o publicului, și să privească propriile lucrări cu aceiași indiferență cu care privesc operele altora.

Ar fi de dorit să nu se considere primele ediții ale cărților drept niște eseuri pe care cei care sunt autorii lor le propun persoanelor avizate (de lettres) pentru a afla sentimentele lor, și ca după aceea, asupra diferitelor vederi care s-ar forma asupra acestor gânduri diferite, ei să lucreze din nou pentru a-și ridica lucrările la perfecțiunea la care sunt în stare să le aducă.

Este și conduita care ar fi de dorit să se urmeze în cea de a doua ediție a acestei Logici.

Dacă se vor afla persoane care să pretindă că nu este nicicum permis de a arăta, așa cum am făcut-o noi, că nu suntem de acord cu Aristotel, va fi ușor de a le face să înțeleagă că această delicatețe nu-i deloc rezonabilă.

Căci dacă trebuie să fie deferență față de anumiți filosofi, acest lucru nu poate avea decât două rațiuni: sau în ceea ce privește adevărul pe care l-au urmat, sau în ceea ce privește opinia oamenilor care îi aprobă.

În ce privește adevărul, le datorăm respect atunci când au dreptate; dar adevărul nu poate obliga la respectarea falsității în ceea ce acesta este.

În ce privește consimțământul oamenilor în aprobarea unui filosof, este cert că acesta merită de asemenea respect.

Dar atunci când în privința opiniilor unui autor lumea este împărțită, și când există persoane respectabile de o parte și de alta, nu mai este obligatorie această rezervă, și fiecare poate declara liber ce aprobă și ce nu aprobă.

Este propriu-zis stadiul la care se găsește acum filosofia lui Aristotel. Se scrie întruna în mod liber în Franța, Flandra, în Anglia, în Germania, în Olanda, pentru și contra filosofiei lui Aristotel: conferințele de la Paris sunt împărțite, ca și cărțile, de altfel, și nimeni nu se simte ofensat că se declară împotriva lui. Cei mai celebri profesori nu se mai simt obligați la această servitudine de a recepta orbește tot ceea ce se află în cărțile lui, și există chiar opinii ale sale care sunt în general proscrise; de fapt, care este medicul care ar vrea să susțină acum că nervii vin de la inimă, cum a crezut-o Aristotel, căci anatomia arată clar că ei își află originea în creier?

LOGICA SAU ARTA DE A GÂNDI

Logica este arta de a conduce bine rațiunea proprie în cunoașterea lucrurilor, atât pentru instruirea de sine cât și pentru a-i instrui pe alții.

Această artă constă în reflecțiile făcute de oameni asupra a patru operații principale ale spiritului lor: a concepe, a judeca, a raționa și a ordona.

Se numește *concepere* simpla vedere pe care o avem asupra lucrurilor care se prezintă spiritului nostru, cum ne reprezentăm un soare, un pământ, un arbore, un cerc, un pătrat, gândirea, ființa, fără a ne forma despre ele în mod expres o judecată; forma prin care ne reprezentăm aceste lucruri se cheamă *idee*.

Se numește *judecare* acțiunea spiritului nostru prin care ansamblând diversele idei, se afirmă despre una că ea este cealaltă, sau se neagă despre una că ea ar fi cealaltă, ca atunci când având ideea pământului și ideea de pătrat, afirm despre pământ că este rotund, sau neg că el ar fi rotund.

Se numește *raționare* acțiunea spiritului nostru prin care el formează o judecată din mai multe altele; ca atunci când, judecând că veritabila virtute trebuie să fie raportată la Dumnezeu, și că virtutea păgânilor nu i-ar fi raportată, se conchide că virtutea păgânilor nu ar fi o virtute veritabilă.

Se numește aici *ordonare* acțiunea spiritului prin care, având despre un subiect, cum e corpul uman, diverse idei, diverse judecăți și diverse raționamente, le dispunem în maniera cea mai proprie pentru a face să se cunoască acest subiect. Este ceea ce se mai numește *metodă*.

Din tot ceea ce urmează să spunem, decurge că logica poate să fie divizată în patru părți, după diferitele reflecții care se pot face asupra acestor patru operațiuni ale spiritului.

PRIMA PARTE. – CONȚINÂND REFLECȚIILE ASUPRA IDEILOR, SAU ASUPRA PRIMEI ACȚIUNI A SPIRITULUI, CARE SE NUMEȘTE *CONCEPERE*

Se pot reduce reflecțiile următoare la cinci modalități, după cele cinci maniere în care noi cunoaștem ideile.

Prima, după natura și originea lor;

A doua, după principala diferență a obiectelor pe care le reprezintă;

A treia, după simplitatea sau compunerea după care vom trata despre abstracție;

A patra, după întinderea sau restrângerea lor, adică universalitatea, particularitatea și singularitatea lor;

A cincea, după claritatea și obscuritatea lor, sau distincție și confuzie.

CAPITOLUL I. – *Despre idei după natura lor și originea lor*

Cuvântul *idee* ține de planul celor ce sunt așa de clare încât nu se pot explica prin altele, întrucât nu mai există nimic mai clar și mai simplu.

Dar tot ceea ce se poate face pentru a ne feri de a ne înșela în această privință este de a indica înțelegerea falsă care s-ar putea da acestui cuvânt.

Cei mai mulți cred că ei nu pot concepe un lucru dacă nu și-l pot imagina, adică a-l reprezenta într-o imagine corporală, ca și cum nu am avea în noi decât această singură manieră de a gândi și de a concepe.

Atunci când îmi imaginez un triunghi, eu nu-l concep numai ca pe o figură încheiată în trei linii drepte: dar, în afară de aceasta, consider aceste trei linii ca prezente prin forța și străduința interioară a spiritului meu, tocmai aceasta fiind ceea ce eu numesc *imagine*. Că dacă vreau să gândesc o figură cu mii de unghiuri, înțeleg, într-adevăr, că este o figură compusă din mii de laturi la fel de ușor cum concep că un triunghi este o figură compusă

numai din trei laturi; dar nu pot să-mi imaginez miile de laturi ale acestei figuri, nici, ca să spun așa, să le privesc cu ochii spiritului meu ca prezente.

Ce concepem mai clar decât gândirea noastră atunci când gândim?

Și totuși, este imposibil de a imagina o gândire, nici de a înfățișa vreo imagine despre aceasta în creierul nostru.

Aceasta lasă să se întrevadă falsitatea a două opinii avansate de filosofi ai acestui timp (Hobbes și Gassendi).

Prima este că noi nu avem nici o idee despre Dumnezeu, căci dacă n-am avea nici o idee, pronunțând numele Dumnezeu nu am concepe decât aceste patru litere: D,i,e,u (Dieu – Dumnezeu – n.trad.) și un francez n-ar avea nimic mai mult în spirit auzind numele de Dumnezeu decât dacă, intrând într-o sinagogă și fiind cu totul ignorant în cunoașterea limbii ebraice, el nu ar înțelege în ebraică *Adonai* sau *Eloha*.

Dacă nu avem deloc ideea de Dumnezeu, pe ce ne-am putea fonda tot ceea ce spunem despre Dumnezeu, precum că nu există decât un Dumnezeu, că el este etern, atotputernic, bunătate totală, atotștiutor, pentru că nimic din toate acestea nu este conținut în acest sunet Dumnezeu?

A doua dintre aceste două opinii false constă în ceea ce a spus un englez, anume: «că raționamentul nu-i probabil altceva decât o ansamblare și o înlănțuire de nume pentru cuvântul *este*». De unde ar urma că, prin rațiune noi nu concluzionăm nimic din tot ceea ce privește natura lucrurilor, ci numai din ceea ce privește denumirea lor (Hobbes).

Diferitele națiuni, dând diferite nume lucrurilor, chiar și celor mai clare și mai simple, precum acelea care constituie obiectele geometriei, nu ar avea aceleași raționamente privind aceleași lucruri, dacă raționamentul nu ar fi decât o ansamblare de nume pentru cuvântul *este*.

Vedem deci în măsură suficientă ceea ce înțelegem prin cuvântul *idee*: nu mai rămâne decât un cuvânt de spus despre originea lui.

Întreaga chestiune este de a ști dacă toate ideile noastre vin de la simțurile noastre, și dacă trebuie să luăm ca adevărată această maximă comună: *Nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu*.

Este convingerea unui filosof (Gassendi), care este stimat în lume și care își începe logica sa prin această propoziție: *Omnis idea artum ducit a sensibus*: «Orice idee își trage originea din simțuri».

Nu există nimic pe care îl concepem mai distinct decât propria noastră gândire, nici propoziție care să poată să ne fie mai clară decât aceasta: *Je pense, donc je suis*. Dar noi nu am putea avea nici o certitudine despre această propoziție, dacă nu am concepe în mod distinct ceea ce este a ființa (être) și ceea ce este a gândi (penser). Deci, dacă nu se poate nega că nu avem în noi ideile de ființă și de gândire, întreb atunci: prin care simț au intrat ele: sunt ele luminoase sau colorate, ca să fi intrat prin vedere?, de un sunet grav sau ascuțit, pentru a fi intrat prin ureche?, de un miros bun sau rău, pentru a fi intrat prin miros?, de gust bun sau rău, pentru a fi intrat prin gust?, reci sau calde, tari sau moi, pentru a fi intrat prin pipăit?

CAPITOLUL II. – *Despre idei, considerate după obiectele lor.*

Tot ceea ce concepem este reprezentat în spiritul nostru sau ca lucru, sau ca fel de lucru, sau ca lucru modificat.

Aceasta se va înțelege mai bine prin exemple.

Atunci când consider un corp, ideea pe care o am despre el mi-o reprezintă un lucru sau o substanță, pentru că eu îl consider ca pe un lucru care subsistă prin el însuși, și care n-are nevoie de nici un subiect pentru a exista.

Dar când consider că acest corp este rotund, ideea pe care o am despre rotunjime nu mi-o reprezintă ca pe un mod de a fi sau un mod pe care îl concep că nu poate exista naturalmente fără corpul a cărui rotunjime este.

Și, în fine, atunci când, urmând modul de lucru, iau în considerare un corp rotund, această idee mi-o reprezintă un lucru modificat.

CAPITOLUL III. *Despre zece categorii ale lui Aristotel*

La această considerare a ideilor după obiectele lor se pot raporta cele zece categorii ale lui Aristotel, deoarece acestea nu sunt decât diferite clase la care acest filosof a vrut să reducă toate obiectele gândurilor noastre, cuprinzând toate substanțele sub prima și toate accidentele sub celelalte nouă. Iată cele patru mai importante:

- I. SUBSTANȚA, care e spirituală, ori corporală etc.
- II. CANTITATEA.
- III. CALITATEA.
- IV. RELAȚIA.

CAPITOLUL IV. – *Despre ideile lucrurilor și ideile semnelor*

Atunci când consider un obiect în el însuși și, în ființa sa proprie, fără a îndrepta vederea spiritului către ceea ce el poate reprezenta, ideea pe care o am despre el este o idee a lucrului, precum ideea pământului, a soarelui; dar când privesc un anumit obiect ca reprezentând un altul, ideea pe care o am despre el este o idee a semnului, și acest prim obiect îl numesc semn. Este așa cum privesc în mod obișnuit hărțile și tablourile. În felul acesta semnul închide în sine două idei, una a lucrului pe care îl reprezintă, alta a lucrului reprezentat; și natura lui constă în a trezi pe cea de a doua prin cea dintâi.

CAPITOLUL V. – *Despre ideile considerate după compoziția sau simplitatea lor, și unde este vorba de maniera de a cunoaște prin abstracție sau precizie.*

Mica întindere a spiritului nostru face ca el să nu poată înțelege în mod perfect lucrurile compuse, pe care el le consideră prin părțile lor, și prin diversele fețe prin care le poate recepta. Este ceea ce se poate numi în genere a cunoaște prin abstracție.

Dar cum lucrurile sunt compuse în mod diferit și care le sunt părți realmente distincte, care se numesc părți integrante, precum corpul uman, diversele părți ale unui număr, este mai ușor atunci a concepe că spiritul nostru se poate exercita prin a considera o parte fără a lua în seamă pe cealaltă, întrucât aceste părți sunt realmente distincte.

Cea de a doua cunoaștere prin parte este atunci când se consideră un mod fără a face apel la substanță.

Cea de a treia manieră de a concepe lucrurile prin abstracție este atunci când un același lucru având diverse atribute se gândește ca unul fără a gândi la altul.

Este vizibil că, prin aceste feluri de abstracții, ideile, din singulare devin comune, și cele comune mai comune, și astfel aceasta ne va da spațiu de a trece la ceea ce am spus despre ideile considerate după universalitatea sau particularitatea lor.

CAPITOLUL VI. – *Despre ideile considerate după generalitate, particularitatea și singularitatea lor.*

Ideile care nu reprezintă decât un singur lucru se numesc singulare sau individuale, și ceea ce ele reprezintă, – *indivizi*; cele care reprezintă mai multe lucruri se numesc universale, comune, generale.

În aceste idei universale, există două lucruri pe care este important a le distinge bine, anume: *comprehensiunea și întinderea* (étendue).

Numesc *comprehensiune* a unei idei, atributele pe care ea le include în sine, și care nu i se pot îndepărta fără a o distruge, precum *comprehensiunea* a ideii de triunghi care include extensia, figura, trei linii, trei unghiuri și egalitatea acestor trei unghiuri la două drepte etc.

Prin *extindere* (étendue) a ideii, numesc subiectele la care convine această idee; cele care se numesc de asemenea inferioarele unui termen general, care, în privința lor este numit superior, precum ideea unui triunghi în general se extinde asupra tuturor speciilor diferite ale triunghiului.

CAPITOLUL VII. – *Despre cinci feluri de idei universale, genuri, specii, diferențe, proprii, accidente.*

Despre gen

Se numesc idei de gen atunci când ele sunt atât de comune încât se extind la alte idei care sunt încă mai universale, precum patrulaterul este gen în raport cu paralelogramul și trapezul.

Despre specie

Și aceste idei comune, care se află sub una mai comună și mai generală, se numesc specii; așa cum paralelogramul și trapezul sunt speciile patrulaterului, corp și spirit sunt speciile substanței.

Se cheamă *idei-diferențe* atunci când obiectul acestor idei este un atribut esențial care distinge o specie de alta, dar care nu este cel dintâi care se ia în considerare în această esență, ci numai o dependență de acest cel dintâi, precum divizibil, nemuritor, docil.

Și se numesc *accidente*, atunci când obiectul lor este un mod veritabil care poate să fie separat, cel puțin prin spirit, de lucrul al cărui accident este, fără ca ideea acestui lucru să fie distrusă în spiritul nostru, precum rotund, dur, just, prudent.

CAPITOLUL IX. – *Despre claritatea și distincția ideilor și despre obscuritatea și confuzia lor*

Se poate distinge într-o idee claritatea de distincție și obscuritatea de confuzie: căci se poate spune că o idee ne este clară atunci când ea ne impresionează în mod viu, cu toate că ea nu poate să fie deloc distinctă, precum ne fraperază viu ideea de durere, și, după aceea poate să fie numită clară; și totuși, ea este cu totul confuză în aceea că ne reprezintă durerea ca într-o mână rănită, cu toate că ea poate să fie în spiritul nostru. Nu se poate spune însă că orice idee este în același timp discretă și clară.

Ideea pe care o are fiecare despre sine însuși ca fiind aceea a unui lucru care gândește este foarte clară, și chiar așa este ideea tuturor dependențelor gândirii noastre, precum a judeca, a raționa, a se îndoii, a voi, a dori, a simți, a-și imagina.

Ideile confuze și obscure sunt acelea pe care le avem despre calitățile sensibile, precum cele ale culorilor, sunetelor, mirosurilor, gesturilor, frigului, caldului, greutateii etc., ca și cele ale poftei, foamei, setei, durerii corporale, – și iată ceea ce face că aceste idei sunt confuze.

Dacă oamenii au constatat că durerea nu e în focul care arde mâna, probabil că nu s-au lăsat înșelați crezând că durerea e în mâna pe care focul o arde; în loc să ia bine seama

că ea nu este decât în spirit, cu toate că ocazionat de ceea ce se petrece în mână, căci durerea nu este altceva decât un sentiment de aversiune pe care sufletul îl încearcă de la o anumită mișcare contra constituției naturale a corpului său.

Dacă vreo obstrucție face ca firisoarele de nervi să nu-și poată comunica mișcarea la creier, așa cum se petrece în paralizie, se poate întâmpla ca un om să vrea să taie sau să ardă mâna sa, fără ca el să simtă vreo durere; și, dimpotrivă, ceea ce pare cu totul straniu, cineva poate avea ceea ce se cheamă durere la mână, fără să aibă mâna, așa cum se întâmplă adesea la cei care au mâna tăiată.

CAPITOLUL X. – Câteva exemple despre aceste idei confuze și obscure, scoase din morală.

Cea dintâi și principala înclinație a cupidității (poftei neînfrânte) este către plăcerea simțurilor, care ia naștere pornind de la anumite obiecte exterioare; și cum sufletul își dă seama că această plăcere pe care o încearcă îi vine de la aceste lucruri, el atașează numaidecât ideea de bine și cea de rău la ceea ce îi lipsește. În fine, văzând că bogățiile și puterea umană sunt mijloace obișnuite pentru a-l face stăpânul acestor obiecte ale cupidității, sufletul începe a le privi ca bunuri importante, și, ca urmare, se consideră fericit de bogățiile și bunurile pe care le posedă, și îi consideră nefericiți pe săracii care sunt privați de acestea.

Dar, cum există o anumită excelență în fericire, el nu separă deloc aceste două idei, și îi vede totdeauna ca mari pe toți cei pe care-i consideră fericiți, și ca mici pe aceia pe care-i apreciază ca săraci și nefericiți; aceasta este rațiunea disprețului, față de cei săraci și a aprecierii față de bogați.

Nu există nimic mai ordinar decât a vedea aceste zădărnicii, alcătuite din falsele judecăți ale oamenilor, de a pune în mișcare mari proiecte și de a servi drept principal obiect al întregii conduite a vieții oamenilor.

Această valoare, atât de estimată în lume, care face ca cei care trec drept curajoși (braves) să se precipite fără teamă în cele mai mari pericole, nu-i cel mai adesea decât un efect al înclinației spiritului lor către aceste imagini vide, găunoase, care îl năpădesc.

Ce își propun acești oameni care construiesc case superbe, mult deasupra condiției lor și a șansei lor? Ei își imaginează că toți cei care vor vedea palatele lor vor încerca o mișcare de respect și admirație pentru cel care le este stăpânul.

CAPITOLUL XI. – Despre o altă cauză care produce confuzie în gândurile noastre și în discursurile noastre, care constă în aceea că noi le atașăm la cuvinte.

Trebuie să remarcăm că, deși oamenii iau adesea idei diferite despre același lucru, se servesc totuși de aceleași cuvinte pentru a le exprima; precum ar fi ideea pe care un filosof păgân o are despre virtute nu este aceeași cu aceea pe care o are un teolog, cu toate că fiecare își exprimă ideea prin același cuvânt de virtute.

CAPITOLUL XII. – Despre remediul față de confuzia care ia naștere în gândurile noastre și în discursurile noastre față de confuzia cuvintelor; unde e vorba de necesitatea și este utilitatea în a defini numele de care ne servim pentru aceasta, și despre diferența dintre definiția lucrurilor și definiția numelor.

Dacă vreau să probez că sufletul nostru este nemuritor, cuvântul suflet fiind echivoc, așa cum am arătat-o, face să ia naștere ușor confuzia în ceea ce aş avea de spus: astfel că,

pentru a o evita, voi considera cuvântul suflet ca și cum ar fi un sunet care nu are încă sens, și l-aș aplica numai la ceea ce este în noi principiu al gândirii, spunând: *Numesc suflet ceea ce e în noi principiu al gândirii.*

Este ceea ce se cheamă definiția cuvântului, *definitio nominis*, de care geometrii se servesc atât de util, pe care însă trebuie să o distingem exact de definiția lucrului *definitio rei*.

Căci în definiția lucrului, cum ar putea fi: *Omul este un animal rezonabil, timpul este măsura mișcării*, se lasă termenului de definit, adică *om* sau *timp*, ideea sa comună, în care se consideră că sunt conținute și alte idei, precum *animal rezonabil* sau *măsură a timpului*; în loc ca în definiția numelui, așa cum am spus deja, nu se ia în considerare decât sunetul, și apoi se determină acest semn ca fiind semnul unei idei pe care o desemnăm prin alte cuvinte.

CAPITOLUL XIII. – *Observații importante privind definiția cuvintelor.*

Nu trebuie să căutăm a defini toate cuvintele, căci adesea aceasta ar fi ceva inutil, și este chiar imposibil de a o face.

Astfel cuvintele: *fînță, gândire, întindere, egalitate, durată* sau *timp*, și altele asemenea.

Nu trebuie să schimbăm definiția cuvintelor primite deja, atunci când nu avem să găsim aici ceva de obiectat, așa cum e cazul definiției unghiului și a propoziției la Euclid.

Atunci când ești obligat să definești un cuvânt, trebuie, pe cât posibil, să te acomodezi uzului, nedând cuvintelor sensuri cu totul îndepărtate de acelea pe care ele le au.

CAPITOLUL XIV. – *Despre un alt fel de definiție a numelor, prin care se marchează ceea ce ele semnifică în uzaj.*

Din tot ceea ce am spus despre definiția numelor nu trebuie să se înțeleagă decât acelea în care se definesc cuvintele de care ne servim în particular; este ceea ce le face libere și arbitrare, întrucât este permis fiecăruia să se servească de acel sunet care îi place lui pentru a-și exprima ideile, cu toate că este avertizat de acestea. Dar cum oamenii nu sunt stăpâni decât pe limbajul lor, și nu pe cel al celorlalți, fiecare are dreptul să alcătuiască un dicționar pentru sine; dar nu are dreptul de a face unul și pentru alții, nici de a le explica cuvintele prin acele semnificații particulare pe care le-ar atașa cuvintelor. De aceea, atunci când nu-i prezentă intenția de a face cunoscut în ce sens se ia un cuvânt, dar se pretinde a exprima pe acela căruia îi este de obicei atribuit, definițiile care se dau acestuia nu sunt deloc arbitrare.

Acest fel de definiții ale cuvintelor par să fie apanajul gramaticienilor.

A DOUA PARTE. – **CONȚINÂND REFLECȚIILE PE CARE OAMENII LE FAC DESPRE JUDECĂȚILE LOR.**

CAPITOLUL I. – *Despre cuvinte în raport cu propozițiile.*

Este de utilitate pentru scopul logicii, care este acela de a *gândi corect* (bien), să se înțeleagă diferitele întrebări ale sunetelor care sunt destinate să semnifice ideile.

Se pot spune în general despre acest subiect, că înseși cuvintele sunt sunete distincte și articulate, din care oamenii își fac semne pentru a marca ceea ce se petrece în spiritul lor.

Obiectele gândurilor noastre fiind, cum am spus-o deja, sau lucruri sau feluri de lucruri; cuvintele destinate a semnifica atât lucrurile cât și felurile de lucruri, se numesc *nume*.

Acelea care semnifică lucrurile se numesc *nume substantive*, cum sunt: *pământ, soare*. Cele care semnifică felurile de lucruri, indicând în același timp subiectul la care ele se adecvează, se numesc *nume adjective*, cum sunt: *bun, just, rotund*.

CAPITOLUL II. – Despre verb

Oamenii nu au avut mai puțină nevoie de a inventa cuvinte care marchează afirmația, care este principalul mod de a fi (manière) a gândirii noastre, decât de a inventa pe cele care marchează obiectele gândurilor noastre.

Și în aceasta constă propriu-zis ceea ce se numește *verb*, care nu-i nimic altceva decât un cuvânt al cărui uz principal este de a semnifica afirmația.

CAPITOLUL III. – Ce este o propoziție și despre patru feluri de propoziții

După ce am conceput lucrurile prin ideile noastre, comparăm aceste idei în ansamblu; și vom găsi că unele convin între ele, iar altele nu convin, le legăm și le deslegăm, ceea ce se numește *a afirma* sau *a nega*, în general *a judeca*. Această judecată se enunță prin *propoziție*.

Se pot reduce toate propozițiile la patru feluri, marcate prin următoarele patru vocale: A, E, I, O, pentru a ușura memoria.

A. Universal-afirmativă, precum: *orice vicios este sclav*.

E. Universal-negativă, precum: *nici un vicios nu este fericit*.

I. Particular-afirmativă, precum: *un oarecare vicios este bogat*.

O. Particular-negativ, precum: *un oarecare vicios nu este bogat*.

CAPITOLUL XV. – Despre două feluri de propoziții, care sunt de o mare utilitate în științe, divizarea și definiția, și în primul rând divizarea.

Este necesar de a spune ceva în particular despre două feluri de propoziții care sunt de o mare utilitate în științe, diviziunea și definiția.

Divizarea (division) este împărțirea unui *întreg* în ceea ce el conține.

Dar există două feluri de *întreg* (tout), și există două feluri de divizare. Există un *întreg* cuprins din mai multe părți realmente distincte, numit în latină *totum*, și ale cărui părți, sunt numite *părți integrante*. Divizarea acestui *întreg* se numește ca atare *partition*; e ca atunci când se divide o casă în apartamentele sale, un oraș în cartierele sale, un regat sau un stat în provinciile sale, omul în corp și suflet, corpul în membrele sale. Singura regulă a acestei divizări este de a face pe cele numeroase mai exacte și cărora nu le lipsește nimic.

Celălalt (tip de) *întreg* (*tout*) este numit în latină *omne* (tot, întreg) și părțile sale sunt subiecte înțelese în întinderea sa. Cuvântul *animal* este un *întreg* de această natură, căruia cele inferioare, precum *om* și *vită*, care sunt luate în întinderea lor, îi sunt părți. Această divizare reține ca atare numele de diviziune, și aceasta se poate remarca în patru feluri.

Regulile diviziunii sunt: 1. Ea să fie în întregime, adică membrele divizării să cuprindă întreaga întindere a termenului, care este divizat, precum *par* și *impar* cuprind întreaga întindere a termenului *număr*.

A doua regulă, care este o consecință a primei, este că membrele diviziunii trebuie să fie opuse, precum *par*, *impar*, *rezonabil*, *privat de rațiune*.

CAPITOLUL XVI. – Despre definiția care se numește definiție a lucrurilor

Există două feluri: una mai exactă, care reține numele de definiție; alta mai puțin exactă, care se numește descripție.

Cea mai exactă este aceea care explică natura unui lucru prin atributele sale esențiale, dintre care cea în mod obișnuit numită *gen*, și cele care sunt proprii, numite *diferență*.

Astfel: se definește omul ca animal rațional; spiritul – o substanță care gândește; corpul – o substanță întinsă; Dumnezeu – ființa perfectă.

Trebuie, pe cât se poate, ca ceea ce se pune ca gen în definiție, să fie genul apropiat al definitului, și nu numai genul îndepărtat.

Definiția mai puțin exactă numită descripție (*description*) este aceea care dă o anumită cunoaștere despre un lucru prin accidentele care îi sunt proprii, și care îl determină suficient pentru a da despre el o idee care îl discerne de celelalte.

Există trei lucruri necesare pentru o bună definiție: ca ea să fie universală, să fie proprie, să fie clară.

PARTEA A TREIA. – DESPRE RAȚIONAMENT

CAPITOLUL I. – *Despre natura raționamentului și despre diferitele specii pe care acesta le poate avea*

Necesitatea raționamentului nu este întemeiată decât pe limitele înguste ale spiritului uman care, având să judece despre adevărul sau falsitatea unei propoziții, care astfel se numește *chestiune*, nu poate totdeauna să o facă prin considerarea celor două idei care o compun, dintre care aceea care îi este subiect este numită și *termenul minor*, pentru că subiectul este de obicei mai puțin întins decât atributul, iar cel care îi este atribut este numit și *termenul major* pentru o rațiune contrară. Astfel că numai considerarea acestor două idei nu-i suficientă pentru a judeca dacă trebuie să se afirme sau să se nege una sau alta, ci e nevoie să se recurgă la o a treia idee, iar această idee se numește *termen mediu* (*moyen*).

Termenul mediu fiind comparat cu atributul concluziei (ceea ce nu poate avea loc decât afirmând sau negând) dă propoziția care se numește *majora*, întrucât acest atribut al concluziei se numește *termen major*.

Și, o dată comparat cu subiectul concluziei, face ca aceasta să se numească *minoră*, din cauză că subiectul concluziei se numește *termen minor* (*petit terme*).

Și apoi vine concluzia, care este propoziția însăși pe care o aveam de dovedit, și care, fiind de dovedit, se numește *chestiune* (*question*).

CAPITOLUL III. – *Reguli generale ale silogismului*

Regula I. – Termenul mediu nu poate să fie luat de două ori în mod particular, dar el trebuie să fie luat cel puțin o dată în mod universal.

Căci, trebuind să unim sau să separăm (désunir) cei doi termeni ai concluziei, este clar că aceasta nu se poate face dacă el este luat pentru două părți diferite ale unui același întreg, întrucât aceasta nu va fi poate aceeași parte care va fi unirea sau separarea acestor doi termeni.

Regula II. – Termenii concluziei nu pot să fie luați în mod mai universal în concluzie decât în premise.

Regula III. – Nu se poate conchide nimic din două propoziții negative.

Din faptul că spaniolii nu sunt turci, și din faptul că turcii nu sunt creștini, nu decurge faptul că spaniolii nu ar fi creștini, așa cum chinezii ar fi, cu toate că ei nu sunt mai turci decât spaniolii.

Regula IV. – Din două propoziții particulare nu rezultă nimic.

Căci dacă sunt ambele afirmative, termenul mediu va fi luat de două ori în mod particular.

CAPITOLUL IV. – *Despre figurile și modurile silogismului în general; că acesta nu poate avea decât patru figuri.*

Se poate spune în genere că există tot atâtea feluri de silogisme pe cât putem avea maniere diferite de a dispune, respectând aceste reguli, cele trei propoziții ale unui silogism și cei trei termeni din care ele sunt compuse.

Disponerea celor trei propoziții după cele patru diferențe ale lor, A, E, I, O, se numește *mod*.

Disponerea celor trei termeni, adică a celui mediu împreună cu cei doi termeni ai concluziei se numește *figură*.

Unde termenul mediu este *subiect în majoră și atribut în minoră*, avem *figura întâia*.

Unde termenul mediu este *atribut în majoră și în minoră*, avem *figura a doua*.

Unde termenul mediu este *subiect și în una și în alta*, avem *figura a treia*.

În fine, unde el este *atribut în majoră și subiect în minoră*, avem *figura a patra*.

CAPITOLUL X. – *Principiul general prin care, fără nici o reducere la figuri și moduri, se poate vorbi de perfecțiunea (bonté) sau de defectul oricărui silogism*

Am văzut cum se poate judeca dacă argumentele sunt concludente sau vicioase, reducându-le la forma argumentelor celor mai comune, pentru a le judeca astfel prin reguli comune; dar cum nu-i deloc o aparență că spiritul nostru are nevoie de această reducere pentru a face această judecată, s-a socotit că trebuia să fi avut reguli mai generale, pe care chiar cele comune să se fi sprijinit; reguli prin care s-ar recunoaște mai ușor perfecțiunea (bonté) sau defectul tuturor formelor de silogism; și iată ce a survenit în spirit.

Se poate vorbi (juger) despre perfecțiunea (bonté) sau defectul oricărui silogism, fără a lua în seamă dacă el este simplu sau compus, complex sau necomplex, și fără a ține cont nici de figuri nici de moduri, în virtutea aceluși singur principiu general, după care *una dintre cele două propoziții trebuie să conțină concluzia, și cealaltă să facă evident că o conține*: este ceea ce se va înțelege mai bine prin exemple.

EXEMPLU: Mă îndoiesc că acest raționament este bun.

Datoria unui creștin este de a nu aduce laude celor care comit acțiuni criminale;

Dar, cei care se bat în duel comit o acțiune criminală;

Deci, datoria unui creștin este de a nu lăuda pe cei care se bat în duel.

N-am căutat să-mi dau străduința să știu la ce figură, nici la ce mod îl putem reduce; dar mi-e de ajuns să iau în considerare dacă concluzia este conținută într-una dintre cele două prime propoziții și dacă cealaltă lasă să se vadă aceasta.

CAPITOLUL XIV. – *Despre entimeme și despre sentințe entimematice*

Entimema este un silogism perfect în spirit, dar imperfect în expresie, căci i se suprimă una dintre propoziții, considerată ca prea clară și prea cunoscută și ca fiind ușor de suplinit de spirit faptul de care se vorbește. Această manieră de argumentare este atât de comună în discursuri și în scrieri, încât este rar, dimpotrivă, ca să se exprime chiar toate propozițiile, căci în mod obișnuit există destulă claritate pentru a fi presupusă, iar natura spiritului uman este de a agreea mai bine ceea ce îi lasă ceva de suplinit, pentru că nu trebuie să ne imaginăm că el ar avea nevoie să fie cu totul instruit.

Astfel această suprimare flatează vanitatea celor cărora li se vorbește; repunând ceva pe seama inteligenței lor, și prescurtând discursul, o face mai puternică și mai vie. Este cert, de exemplu, că dacă din aceste versuri din *Medeea* lui Ovidiu, care conțin o entimenă foarte-elegantă:

Servare potui, perdere an possim, ragos? (Am putut să te păstrez, aş putea, deci, să te pierd?) poetul a făcut din aceasta un argument în forma următoarei maniere: *cel care poate păstra, poate și pierde; dar, eu te-am putut păstra: deci aş putea să te pierd*, din care a fost îndepărtată toată grația.

Entimemele sunt deci maniere obișnuite cu ajutorul cărora oamenii își exprimă raționamentele, suprimând din ele propoziția pe care cred că trebuie să fie ușor suplinită; și această propoziție este când majora, când minora, și câteodată concluzia.

În locul în care după metoda școlii se propune argumentul în întregime, pentru a dovedi astfel propoziția care ajunge în dificultate, ceea ce urmează în discursurile obișnuite constă în a adăuga propozițiilor îndoielnice dovezile pe care le stabilesc, ceea ce conduce la o specie de argument compus din mai multe propoziții: majorei i se adaugă probe ale majorei, minorei probe ale minorei și apoi se conchide.

Se poate reduce astfel întreaga orăție pentru Milon la un argument compus, în care majora arată că e permis să omori pe cel care ne întinde capcane.

CAPITOLUL XVI. – *Despre dileme*

Se poate defini dilema ca un raționament compus, în care, după ce am divizat un întreg în părțile sale, se conchide în mod afirmativ sau negativ despre tot ceea ce s-a conchis despre fiecare parte.

O dilemă poate fi viciată, în principal prin două defecte. Unul este, atunci când disjunctiva pe care ea e întemeiată este defectuoasă, necuprinzând pe toți membrii întregului care a fost divizat.

Celălalt defect este atunci când concluziile particulare ale fiecărei părți nu sunt necesare.

CAPITOLUL XIX. – *Despre sofisme*

I. *A dovedi altceva decât ceea ce este în discuție*

Acest sofism este numit de Aristotel *ignoratio elenchi*, adică ignorarea a ceea ce trebuie să se demonstreze contra adversarului. Este un viciu foarte obișnuit în contestațiile pe care le angajează oamenii. Disputa este înflăcărată și adesea cei aflați în dispută nu se înțeleg unul pe altul.

II. *A presupune ca adevărat ceea ce este în discuție*

Este ceea ce Aristotel numește *petitio principii*, adică a lua ceea ce pare a fi în întregime contrar rațiunii veritabile; pentru că în orice raționament, ceea ce servește ca probă trebuie să fie mai clar și mai cunoscut decât ceea ce se vrea a fi probat.

III. *A lua drept cauză ceea ce nu este nicicum cauză*

Acest sofism se numește *non causa pro causa*.

Când constatăm un efect a cărui cauză ne este necunoscută, ne imaginăm a-l avea descoperit atunci când adăugăm la acest efect un cuvânt general de *virtute și facultate*.

Există în artere o virtute pulsificatoare, în magnet o virtute magnetică, în siminichie (séné) o virtute purgativă și în macul din grădină o virtute soporifică (adormitoare).

La acest fel de sofism este de adăugat că trebuie raportată această înșelătorie obișnuită a spiritului uman, *post hoc, ergo propter hoc*. Aceasta conduce apoi la următoarele: trebuie deci ca acest lucru să-i fie cauza. Prin aceasta s-a conchis că există o stea numită Caniculă care constituie cauza căldurii extraordinare pe care o simțim în timpul zilelor pe care le numim caniculare.

IV. Numărătoarea imperfectă

Nu există alt defect de raționare în care persoanele abile să cadă mai ușor decât cel în care se face o numărătoare imperfectă și nu se iau în considerare suficient toate felurile în care un lucru poate să fie sau poate avea loc: ceea ce ne face să conchidem cu îndrăzneală sau că acesta nu este, întrucât nu este într-o anumită manieră, cu toate că ar putea să fie în alta; sau că este într-un fel sau altul, cu toate că ar putea să fie și într-o manieră care nu a fost luată în considerare.

V. A judeca despre un lucru prin ceea ce lui nu-i convine decât prin accident

Acest sofism e numit în școală *fallacia accidentis*, care survine atunci când se scoate o concluzie absolută, simplă și fără restricții din ceea ce nu-i adevărat decât prin accident. Este ceea ce fac atâția oameni care se pronunță contra antinomiei, pentru că fiind rău utilizată produce efecte rele și alții care atribuie elocvenței toate efectele pe care ea (antinomia) le produce atunci când se abuzează de ea; sau în cazul medicinei, greșelile câtorva medici ignoranți.

VI. A trece de la sensul divizat la sensul compus, sau de la sensul compus la sensul divizat

Unul dintre aceste sofisme se cheamă *fallacia compositionis*, iar altul *fallacia divisionis*.

Iisus Christos spune în Evanghelie, vorbind despre miracole: *Orbii văd, șchiopii merg drept, surzii aud*. Aceasta nu poate fi adevărat decât luând lucrurile separat, și nu unite, adică în sens de divizate și nu compuse.

VII. A trece de la ceea ce este adevărat într-o oarecare privință la ceea ce este adevărat pur și simplu

Este ceea ce se cheamă în școală ca *dicto secundum quid ad dictum simpliciter*. Epicurienii demonstau că zeii trebuiau să aibă formă umană, întrucât nu există nimic mai frumos decât aceasta, și că tot ceea ce e frumos trebuie să fie în Dumnezeu. Se reționează rău: căci forma umană nu-i în mod absolut o frumusețe, ci numai cu privire la corpuri.

VIII. A abuza de ambiguitatea cuvintelor, ceea ce se poate face în diverse feluri

Se pot raporta la această specie de sofism toate silogismele care sunt defectuoase, întrucât aici se află patru termeni: fie pentru ca mediul e luat de două ori în mod particular; sau fie că este luat într-un sens în prima propoziție și în alt sens în a doua.

S-ar raționa mai rău decât a spune: omul gândește; or, omul este compus din corp și din suflet; deci corpul și sufletul gândesc.

IX. A scoate o concluzie generală dintr-o inducție defectuoasă

Se numește inducție atunci când cercetarea mai multor lucruri particulare ne conduce la cunoașterea unui adevăr general. Astfel, atunci când s-a probat pe mai multe mări că apa lor este sărată, și pe multe râuri că apa lor este dulce, s-a conchis în general că apa mării este sărată, iar cea a râurilor este dulce. Diversele probe care s-au făcut că aurul nu se diminuează la foc, a permis să se judece că aceasta este adevărat despre orice aur: și cum nu s-a găsit popor care nu vorbește, se ia ca certitudine că toți oamenii vorbesc, adică se servesc de sunete pentru a-și semnifica gândurile.

Oricum ar fi, inducțiile defectuoase, adică acelea care nu sunt complete, fac adesea să se cadă în eroare.

CAPITOLUL XX. – Despre raționamentele defectuoase care se comit în viața civilă și în discursurile obișnuite

Despre sofisme ale amorului propriu, ale interesului și ale pasiunii.

I. Dacă se examinează cu grijă ceea ce observă oamenii mai mult la o opinie decât la alta, se va găsi că aceasta nu-i penetrare a adevărului și a forței, a rațiunilor, ci o oarecare

legătură de amor-propriu, de interes sau de pasiune. Este, greutatea care înclină balanța, și care ne determină în cea mai mare parte a îndoielilor noastre; este ceea ce dă cea mai mare oscilație a judecăților noastre și care ne împiedică în cea mai mare măsură. Căci noi judecăm despre lucruri nu prin ceea ce ele sunt ca atare, ci prin ceea ce sunt din punctul nostru de vedere; căci adevărul și utilitatea sunt pentru noi același lucru.

Nu-i nevoie de alte probe decât de ceea ce vedem în toate zilele, anume că lucrurile considerate de obicei ca îndoielnice, ori chiar ca false, sunt luate drept foarte certe de către cei care aparțin unei națiuni ori unei profesii, ori unei instituții; căci nu-i posibil ca ceea ce este adevărat în Spania să fie fals în Franța, nici ca spiritul tuturor spaniolilor să fie orientat atât de diferit de cel al francezului, încât să nu judece lucrurile decât după regulile rațiunii, încât ceea ce pare adevărat în general unora, să pară fals altora; și este vizibil că această diversitate a judecății nu poate avea altă cauză decât faptul că unora le place să ia ca adevărat ceea ce lor le este avantajos, iar ceilalți nu au nici un interes să judece în acest fel.

Totuși, ce este mai puțin rezonabil decât faptul de a considera interesul nostru ca motiv pentru a crede ceva? Tot ceea ce se poate face, în plus, este de a căuta să considerăm cu mai multă atenție rațiunile care pot să ne facă să descoperim adevărul a ceea ce noi dorim să fie adevărat; dar nu există decât acel adevăr care trebuie să se găsească în lucrul însuși, independent de dorințele noastre, acel adevăr care trebuie să ne convingă. Sunt dintr-o anumită țară; deci, trebuie să cred că un anumit sfânt a predicat aici Evanghelia. Aparțin unui anumit ordin: deci, cred că un astfel de privilegiu este veritabil. Acestea nu-s ca atare rațiuni. Din orice ordin și din orice țară ați fi, nu trebuie să credeți decât ceea ce e adevărat, și nu ceea ce voi ați fi dispuși să credeți, dacă ați fi dintr-o altă țară, ați ține de un alt ordin, de o altă profesie.

II. Dar această iluzie este mai vizibilă atunci când e vorba de schimbare în domeniul pasiunilor: căci deși toate ar rămâne la locul lor, le pare, totuși, celor mânați de o anumită pasiune nouă, că schimbarea, care nu a avut loc decât în inima lor, a schimbat toate lucrurile exterioare care au vreo legătură cu aceasta. Câți oameni nu sunt unii dintre aceia, care nu mai pot recunoaște nici o calitate bună, nici naturală, nici dobândită, în ceea ce ei au conceput sub semnul aversiunii, ori în ceea ce a contrariat în vreun fel sentimentele lor, dorințele lor, interesele lor? Aceasta este de ajuns pentru a deveni deodată în ochii lor, ceva temerar, orgolios, ignorant, fără credință, fără onoare, fără conștiință. Afecțiunile lor, dorințele lor nu sunt mai drepte nici mai moderate decât ura lor. Dacă le place cineva, acesta este scutit de orice defect; tot ceea ce ei doresc este drept și ușor, tot ceea ce ei nu doresc este nedrept și imposibil; și aceasta fără ca ei să poată invoca vreo rațiune a tuturor acestor judecăți decât pasiunea de care sunt animați; în acest fel ei nu-s în stare să facă, în spiritul lor, decât acest raționament formal: îl iubesc: deci este cel mai abil om din lume; îl urăsc; deci este un om de nimic, consideră ei într-un fel în inima lor; iată pentru ca putem numi acest fel de rătăcire, sofisme și iluzii ale inimii, care constau în a transpune pasiunile noastre în obiectele pasiunilor noastre, și a considera că ele sunt ceea ce noi vrem sau dorim să fie: ceea ce este, fără îndoială, cât se poate de nerezonabil, căci dorințele noastre nu schimbă nimic în ființa a ceea ce este în afară de noi, și nu există decât Dumnezeu a cărui voință poate fi atât de eficace, că lucrurile sunt tot ceea ce el a vrut ca ele să fie.

III. Se poate raporta la aceeași iluzie a amorului-propriu și situația celor care decid totul după un principiu foarte general și foarte comod, care constă în aceea că ei au dreptate, că ei cunosc adevărul; de unde apoi nu le este dificil să conchidă că cei care nu sunt în asentimentul lor se înșeală: de fapt, concluzia este necesară.

Defectul acestor persoane nu vine decât din faptul că opinia avantajoasă pe care o au despre luminile lor, îi face să-și considere gândurile atât de clare și evidente, încât își

imaginează că este suficient să le propună, pentru a-i obliga pe toți să li se supună; și de aceea și fac efortul de a aduce în acest scop probe, ascultă prea puțin opiniile altora, și vor să obțină totul prin autoritate, deoarece nu disting niciodată autoritatea lor, de rațiune; și îi tratează ca îndrăzneți pe toți cei care nu sunt în asentimentul lor, fără a lua în seamă că dacă ceilalți nu-s în acord cu ei, nu sunt și în asentimentul altora, și că nu-i drept a presupune fără probe că avem dreptate (raison) atunci când e vorba de a convinge persoanele care nu sunt decât de o altă opinie decât noi numai întrucât sunt convinse că noi nu avem dreptate.

IV. Sunt în aceeași situație cei care nu au alt temei de a respinge anumite opinii decât acest raționament amuzant.

Dacă ar fi așa, eu nu aș fi un om abil; dar, eu sunt un om abil; deci, nu-i așa. Este principala rațiune care a făcut să se respingă multă vreme anumite remedii foarte utile și experiențe foarte sigure, numai pentru că cei care nu erau deloc avizați în aceste chestiuni socoteau că ei ar fi fost înșelați până atunci. Cum?, dacă sângele, spuneau ei, ar avea o revoluție circulară în corp; dacă alimentul nu s-ar duce la ficat prin venele mésaraiques; dacă artera venoasă nu ar duce sângele la inimă; dacă sângele n-ar urca prin vena cavă descendentă; dacă natura n-ar avea oroare de vid; dacă aerul ar fi greu și ar avea o mișcare în jos, – s-ar fi ignorat aceste lucruri importante în anatomie și în fizică; nu trebuie însă să fie așa! Dar pentru a-i vindeca de această fantezie nu trebuie decât să le explicăm că este un foarte mic inconvenient în faptul că un om se înșeală și că nu ar renunța de a fi abili în alte lucruri, cu toate că nu au fost în acelea care ar fi fost nou descoperite.

V. Nu există nimic mai banal decât a vedea oamenii făcându-și reciproc aceleași reproșuri, și a se considera, de exemplu, ca perseverenți, pasionați, cârcotași, atunci când sunt de opinii diferite.

Spiritul omului nu e numai în mod natural îndrăgostit de el-însuși, dar el este și în mod natural gelos, invidios și rău în raport cu alții: el nu suportă decât cu greu faptul că ar exista ceva avantaj, întrucât le dorește pe toate pentru el; și așa cum el este cel care cunoaște adevărul și aduce oamenilor o oarecare lumină nouă, el este și cel care are o pornire ascunsă de a le răpi această glorie; este ceea ce duce adesea la combaterea fără rațiune a opiniilor și invențiilor celorlalți. Așa cum amorul-propriu conduce adesea la acest raționament ridicol: *Este o opinie pe care eu am inventat-o, e la dispoziția mea, este un sentiment ce îmi este convenabil, ca atare, este veritabil; răutatea naturală conduce adesea la ceva ce nu-i mai puțin absurd: Altul decât mine a spus-o, este deci fals; nu eu am scris această carte, ea e deci rea.*

Aceasta este sursa spăritului de contradicție așa de comun printre oameni, și care îi face atunci când aud sau citesc ceva al altuia, să ia în seamă prea puțin rațiunile care ar putea să-i convingă și să nu gândească doar la ceea ce ei cred că pot să opună. Oamenii sunt totdeauna circumspecți față de adevăr, și nu se gândesc decât la mijloacele de a-l respinge și a-l face de neînțeles.

Pascal, care știa atâta retorică veritabilă pe care nimeni nu ar fi știut-o vreodată, ducea această regulă până la a pretinde că un om onest ar trebui să evite de a se numi și chiar de a se servi de cuvintele *eu (je)* și *mie (moi)*.

Ceea ce lasă să se vadă că unul dintre caracterele cele mai nedemne de un om onest este acela de care Montaigne a fost determinat (affecté) să nu se întrețină cu cititorii săi decât despre dispozițiile sale, înclinațiile sale, fantezmele sale, melodiile sale, virtuțile și viciile sale.

Spiritul de dispută este totuși un defect care strică mult spiritului.

Se obișnuiește, fără să se observe, a găsi rațiune pretutindeni și a se situa de-asupra rațiunilor, nedând înapoi niciodată: aceasta și conduce puțin câte puțin la a nu avea nimic

cert și la a confunda adevărul cu eroarea, considerându-le și pe unul și pe celălalt ca egal de probabili. Aceasta conduce la faptul că este ceva destul de rar ca să se termine ceva prin dispută.

VII. Există persoane, în principal printre cele care frecventează curtea, care, recunoscând destul de bine în ce măsură aceste capricii contrazicătoare sunt incomode și dezagreabile, apucă pe o cale cu totul opusă, care constă în a nu mai contrazice nimic, ci de a lăuda și aproba totul în mod indiferent; este ceea ce se cheamă complezență, care este un capriciu mai comod pentru o șansă, dar destul de dezavantajos pentru judecată: căci, astfel cei care contrazic iau ca adevărat contrariul din ceea ce li se spune, iar cei care vin cu complezența par a lua ca adevărat tot ceea ce li se spune; și această obișnuință le corupe în primul rând discursurile și apoi spiritul.

IX. Între cele mai diverse maniere prin care amorul-propriu aruncă oamenii în eroare, sau mai degrabă îi consolidează în aceasta și îi împiedică de a ieși de aici, nu este de uitat una, care este, fără îndoială dintre cele principale și dintre cele mai comune: este angajarea de a susține o anumită opinie la care cineva s-a atașat prin alte considerații decât prin acelea care privesc adevărul; căci această înclinație de a-și apăra opinia îl face să nu mai ia seama la rațiunile de care se servește, dacă acestea sunt adevărate sau false, ci numai dacă ele pot servi pentru a fi convingător în ceea ce el susține: se întrebuițează toate felurile de argumente, bune sau rele, înainte de a fi văzut dacă ele sunt valabile pentru toată lumea; și se merge uneori până la a se exprima despre lucruri despre care știe bine că sunt absolut false, numai datorită faptului că servesc în cele din urmă în ceea ce-și propune.

Despre false raționamente care iau naștere pornind de la obiectele înseși

I. Este o opinie falsă și lipsă de respect, când se spune că adevărul ar fi atât de mult asemănător minciunii, iar virtutea asemănătoare viciului, încât ar fi imposibil de a le distinge; este adevărat însă că în cea mai mare parte a lucrurilor există un amestec de eroare și de adevăr, de viciu și de virtute, de perfecțiune și imperfecțiune, și că acest amestec este una dintre cele mai obișnuite surse ale judecăților false ale oamenilor.

Se poate spune în genere că nu apreciem în lume cea mai mare parte a lucrurilor decât la suprafață, căci nu există aproape nimeni care să le pătrundă interiorul și fondul: totul se judecă sub etichetă, și vai de cei care nu au făcut-o favorabil!

II. Între cauzele care ne angajează în eroare printr-o falsă strălucire ce ne împiedică de a o recunoaște, se poate situa cu temei (raison) o anumită elocvență pompoasă și magnifică pe care *Cicero* o numește *abundantem sonantibus verbis uberibusque sententiis*; căci este straniu cât de mult un fals raționament se strecoară în suita unei perioade care umple bine urechea, sau a unei figuri care ne surprinde și care ne amuză să o luăm în seamă.

III. Este un defect foarte obișnuit printre oameni de a judeca fără rezerve acțiunile și intențiile altora, și nu se ajunge altfel la aceasta decât printr-un fals raționament, prin care, necunoscând destul de clar toate cauzele care pot produce un anumit efect, se atribuie acest efect unei anumite cauze, atunci când el ar fi putut să fie produs prin mai multe altele; sau se presupune că o cauză care, prin accident, a avut un anumit efect într-o împrejurare, și fiind adăugat la mai multe circumstanțe, trebuie să-l aibă în toate împrejurările.

IV. Falsele inducții, prin care se desprind propoziții generale din câteva experiențe particulare constituie una dintre cele mai obișnuite surse ale falselor raționamente ale oamenilor. Nu-i nevoie decât de trei sau patru exemple pentru a forma de aici o maximă și un loc comun și pentru a servi apoi de principiu pentru a decide în toate privințele.

Există multe maladii ascunse și celor mai abili medici, și adesea remediile nu reușesc; spirite excesive ar conchide că medicina este absolut inutilă; și că e o meserie de șarlatan.

V. Este o slăbiciune și o injustețe faptul că se condamnă adesea, și că se evită destul de puțin, faptul de a judeca sfaturile prin evenimente, și de a culpabiliza pe cei care au luat o hotărâre prudentă, după circumstanțele pe care le pot vedea, în toate consecințele nefaste la care s-ar putea ajunge, sau printr-un simplu hazard, sau prin răutatea celor care le-au străbătut, or prin câteva alte împrejurări pe care nu aveau cum să le prevadă.

VI. Dar nu există false raționamente mai frecvente printre oameni decât acelea la care se ajunge judecând fără rezerve adevărul lucrărilor printr-o autoritate care nu-i suficientă pentru a ne asigura de acesta.

VII. Este adevărat că, dacă există erori pardonabile, acestea sunt acelea în care cineva se angajează debarasându-se mai mult decât n-ar trebui de asentimentul acelora pe care-i consideră oameni de bine; dar există o iluzie mult mai absurdă în sine, care e totuși foarte frecventă, de a crede că un om spune adevărul întrucât e de o anumită condiție, e bogat sau elevat în demnitate.

Acesta nu-i altceva decât modul în care cineva face cu insistență acest fel de raționamente: există sute de mii de cărți de asigurare; e de neam înalt, deci trebuie crezut ceea ce avansează el ca ceva veritabil; este un om care nu are nimic de bine, el are deci vină: se petrece astfel ceva asemănător în spiritul celei mai mari părți a oamenilor și care pune stăpânire pe judecățile lor, fără ca ei să observe.

PARTEA A PATRA – DESPRE METODĂ

CAPITOLUL I. – Despre știință; că ea există. Că lucrurile care se cunosc prin spirit sunt mai certe decât ceea ce se cunoaște prin simțuri. Că există lucruri despre care spiritul uman este incapabil de a ști ceva. Utilitatea care poate decurge din această ignoranță necesară.

S-au găsit filosofi care și-au făcut o profesiune din a nega posibilitatea științei, și care chiar și-au stabilit pe acest fundament întreaga lor filosofie; și între acești filosofi, unii s-au mulțumit să nege certitudinea, admițând verosimilitatea; aceștia sunt noii academicieni: alții, care sunt pironienii, au negat chiar această verosimilitate și au pretins că toate lucrurile ar fi la fel de obscure și incerte.

Există certitudine și incertitudine și în spirit și în simțuri; și ar fi lipsă fără margini de a vrea să consideri toate lucrurile sau ca certe sau ca incerte.

CAPITOLUL II. – Despre două feluri de metode, analitică și sintetică. Exemple de analiză.

Se poate numi în genere metodă arta de a aranja bine o suită de mai multe gânduri, sau de a descoperi adevărul atunci când îl ignorăm, sau de a-l demonstra altora atunci când l-am cunoscut deja.

Astfel, există două feluri de metode: una pentru a descoperi adevărul, care se numește *analiză* sau *metoda rezolutivă*, și care se poate numi și *metodă de invenție*; și alta pentru a o face înțeleasă altora, atunci când s-a găsit, pe care o numim *sinteză* sau *metodă de compoziție*, care se mai poate numi *metodă de doctrină*.

De orice natură ar fi chestiunea propusă a se rezolva, primul lucru care trebuie făcut este de a concepe net și distinct ce este în mod precis ceea ce se cere, adică care este precis miezul chestiunii.

După ce, deci, s-au examinat bine condițiile care desemnează și marchează ceea ce e necunoscut în chestiune, trebuie să fie examinat ceea ce este cunoscut, întrucât numai prin el se poate ajunge la cunoașterea a ceea ce este necunoscut.

CAPITOLUL III. – Despre metoda compunerii, și în mod particular despre aceea pe care o observă geometricienii.

Această metodă constă în principiul în a începe prin lucrurile cele mai generale și cele mai simple, pentru a trece la cele mai puțin generale și mai compuse.

REGULI NECESARE PENTRU DEFINIȚII

1. A nu lăsa nici un termen puțin obscur sau echivoc fără a-l defini.
2. A nu întrebuința în definiții decât termeni în mod deplin cunoscuți sau deja explicați.

PENTRU AXIOME

3. A nu cere în axiome decât lucruri în mod deplin evidente.

PENTRU DEMONSTRAȚII

4. A demonstra toate propozițiile puțin obscure neîntrebuințând la proba lor decât definițiile care le-au precedat, sau axiomele care s-au acordat, sau propozițiile care au fost deja demonstrate, sau construcția lucrului însuși despre care va fi vorba atunci când va fi de făcut vreo operațiune.

5. A nu abuza niciodată de echivocitatea termenilor lipsindu-te de a substitui aici mental definițiile care le delimitează și care le explică.

CAPITOLUL XI. – Metoda științelor redusă la opt reguli principale

DOUĂ REGULI PRIVIND DEFINIȚIILE

1. A nu lăsa nici un termen puțin obscur sau echivoc fără a-l defini.
2. A nu întrebuința în definiții decât termeni complet cunoscuți sau deja explicați.

DOUĂ REGULI PENTRU AXIOME

3. A nu cere în axiome decât lucruri în mod perfect evidente.
4. A accepta ca evident ceea ce n-are nevoie decât de puțină atenție pentru a fi recunoscut ca veritabil.

DOUĂ REGULI PENTRU DEMONSTRAȚII

5. A proba toate propozițiile cât de puțin obscure, întrebuințând la demonstrarea lor numai definițiile care le-au precedat și axiomele care au fost acordate, sau propozițiile care au fost deja demonstrate.

6. A nu abuza niciodată de echivocitatea termenilor, fără a substitui mental definițiile care îi delimitează și care îi explică.

DOUĂ REGULI PENTRU METODĂ

7. A trata lucrurile, pe cât posibil, în ordinea lor naturală, începând cu cele mai generale și cele mai simple, și explicând tot ceea ce aparține naturii genului înainte de a trece la specii particulare.

8. A diviza, atât cât e posibil, fiecare gen în toate speciile sale, pe fiecare în toate părțile sale, și fiecare dificultate în toate cazurile sale.

CAPITOLUL XII. – *Despre ceea ce cunoaștem prin credință, fie uman, fie divin.*

Există două căi generale care ne fac să credem că un lucru este adevărat. Prima este cunoașterea pe care o avem prin noi-înșine, pentru a avea recunoscut și cercetat adevărul, fie prin simțurile noastre, fie prin rațiunea noastră: ceea ce se poate numi în genere *rațiune*, pentru că simțurile însele depind de judecata rațiunii; sau *știință*, luând aici acest nume în mod mai general decât se ia în școli, pentru orice cunoaștere a unui obiect scoasă din obiectul însuși.

Cealaltă cale este autoritatea persoanelor demne de încrederea care ne asigură că un astfel de lucru este, cu toate că noi-înșine nu știm nimic despre aceasta; este ceea ce se numește fidelitate sau credință, după acest cuvânt al Sfântului Augustin: *Quod scimus, debemus rationi; quod credimus, auctoritati.*

Dar cum această autoritate poate să fie de două feluri, a lui Dumnezeu sau a oamenilor, există de asemenea două feluri de credință, divină și umană.

CAPITOLUL XIII. – *Câteva reguli pentru a ne conduce bine rațiunea în credința în evenimentele care depind de fidelitatea umană.*

Pentru a judeca asupra adevărului unui eveniment, și a ne determina în a-l crede sau a nu-l crede, nu trebuie să-l considerăm pe față și în el însuși, cum ar face-o o propoziție de geometrie; dar trebuie luat seama la toate circumstanțele care-l însoțesc, atât interioare, cât și exterioare. Numesc circumstanțe interioare pe acelea care aparțin faptului însuși, și exterioare pe acelea care privesc persoanele prin mărturia cărora suntem conduși să credem. Aceasta fiind situația, dacă toate circumstanțele sunt acelea care nu au loc niciodată sau foarte rar, încât să fie însoțite de falsitate, spiritul nostru caută în mod natural să creadă că aceasta e adevărat; și el are dreptate să o facă, mai ales în conduita în viață, care nu cere o mai mare certitudine decât această certitudine morală, și cu care trebuie chiar să se mulțumească în multe împrejurări cu cea mai mare probabilitate.

CAPITOLUL XVI. – *Despre judecata pe care trebuie să o facem cu privire la accidente viitoare*

Aceste reguli, care servesc la a judeca faptele trecute, pot ușor să se aplice la fapte care vin; căci așa cum putem să credem, probabil, că un fapt a avut loc atunci când circumstanțele care se cunosc sunt în mod obișnuit legate cu acest fapt, se poate crede la fel de probabil că va avea loc atunci când circumstanțele prezentate sunt acele care în mod obișnuit sunt urmate de un astfel de efect. În acest fel medicii pot să judece de bun sau rău despre succesul tratamentului în maladii, căpitanii despre evenimentele viitoare ale unui război, și astfel se judecă în lume despre cea mai mare parte a treburilor contingente.

Dar în privința accidentelor, la care avem ceva participare și pe care le putem sau produce sau împiedica, într-un anumit fel, prin grija față de ceea ce se petrece sau evitând aceasta, se poate întâmpla ca oamenii să cadă într-o iluzie care este cu atât mai înșelătoare cu cât le pare lor mai rezonabilă. Căci ei nu iau în seamă decât mărimea și consecințele avantajului pe care și-l doresc în inconvenientul de care se tem, fără a aprecia în vreun fel aparența și probabilitatea că acest avantaj sau acest inconvenient poate avea loc sau nu.

LOGICA

SAU

ARTA DE A GÂNDI

NOTA (AVIS) PRIMEI EDIȚII¹

Nașterea acestei mici lucrări este datorată în întregime hazardului, sau mai degrabă unui gen de divertisment care are o intenție serioasă. O persoană de bună condiție, întreținându-se cu un tânăr senior², care la o vârstă puțin avansată părea să dea dovadă de soliditate și pătrundere de spirit, îi spune că atunci pe când era tânăr, a întâlnit un om care, în cincisprezece zile, l-a făcut capabil de a da răspunsuri asupra unei părți a logicii. Această discuție i-a dat prilejul unei alte persoane, care era de față, și care nu avea mare considerație pentru această știință, să răspundă răsărând că dacă domnul... voia să-și dea silința s-ar fi angajat mai bine să învețe în patru sau cinci zile tot ce ar fi util din logică. Pornind de la această propoziție, făcută la întâmplare, care servise câțva timp de convorbire, s-a luat hotărârea de a face din ea un eseu; dar cum logicile obișnuite nu erau socotite destul de scurte, nici destul de clare, s-a ivit ideea de a face din aceasta un mic compendiu care să nu fie decât pentru el.

Este unicul punct de vedere de la care am pornit, atunci când m-am apucat de lucru și nu gândeam nicicum să întrebuițez mai mult de o zi; dar când am trecut la aplicare, mi s-au ivit în minte atâtea reflecții noi, încât am fost obligat să le scriu pentru a mă debarasa de ele; și astfel, în loc de o zi, am avut nevoie de patru sau cinci zile, în timpul cărora am constituit corpul acestei logici, la care s-au adăugat diferite alte lucruri.

Dar, în ciuda faptului că cuprinsesem mult mai multă materie decât o angajasem la început, totuși, eseuul reușește, așa cum o promisesem; căci acest tânăr senior, avându-l el însuși redus în patru tabele, a învățat ușor una pe zi, chiar fără să fi avut nevoie de cineva pentru a-l asculta. Este adevărat însă că nu-i de sperat ca și alții decât el să ajungă la aceasta cu aceeași ușurință, spiritul său fiind cu totul extraordinar în toate lucrurile care depind de inteligență.

Iată deci împrejurarea care a dus la această lucrare; dar, orice sentiment ai avea, nu se poate, măcar cu puțină dreptate, să dezaprobi impresia, deoarece ea a fost mai mult forțată decât voluntară; căci multe persoane care și-au făcut copii-manuscrite, și se înțelege bine că nu se putea fără să se strecoare și multe greșeli, au avut avizul prin care librăriile erau dispuse să o imprime: astfel că s-a deliberat mult pentru a o da publicului corectată și în întregime, nepermițând a o imprima după copii defectuoase; dar aceasta ne-a obligat de asemenea la diferite adaosuri, care au mărit-o cu aproape o treime³, întrucât am crezut că trebuie să se înțeleagă

---

¹ A apărut în 1662 – *Nota traducerii*: notele se numerează în continuare, de la 1 la ..., la fiecare capitol.

² Charles-Honoré d'Albert, duce de Chevreuse, mort în 1712, era fiul ducelui de Luynes, care a tradus în franceză *Meditațiile* lui Descartes.

³ Lucrarea a ajuns astfel destul de lungă.

aceste vederi mult dincolo de ceea ce se făcuse în acest prim eseu. Acesta este subiectul discursului ce urmează, în care se explică scopul pe care ni l-am propus și rostul materiilor aici tratate.

Avertisment cu privire la cea de a cincea ediție.

La această nouă ediție a logicii, la care s-au făcut diverse adăugiri, prilejuite de faptul că miniștrii⁴ s-au sesizat în legătură cu câteva observații care i s-au adus; ceea ce ne-a obligat să clarificăm și să fundamentăm părțile pe care au vrut să le atace. Prin aceste clarificări se va vedea că *rațiunea* și *crediința* se acordă perfect, ca fiind răuri ce pornesc din aceeași sursă, și care nu ar avea cum să se îndepărteze unul de altul. Dar oricare ar fi contestațiile teologice care au dat loc acestor adausuri, ele nu sunt nici mai puțin proprii nici mai puțin firești pentru logică; este tot ceea ce s-ar putea face și atunci când nu am mai avea în lume miniștrii care ar vrea, prin false subtilități, să facă de neînțeles adevărurile credinței.

PRIMUL DISCURS ÎN CARE SE POATE AFLA INTENȚIA ACESTEI NOI LOGICI⁵

Nu există nimic mai remarcabil în discernerea adevărului și a falsului decât bunul simț și exactitatea spiritului. Toate celelalte calități ale spiritului au uzuri limitate; exactitatea rațiunii este însă în mod general utilă în toate părțile și în toate preocupările vieții. Nu numai în științe este dificil de a distinge adevărul de eroare, ci și în cea mai mare parte a temelor de care oamenii vorbesc și a afacerilor pe care ei le negociază. Aproape peste tot există căi diferite, unele adevărate, altele false, iar sarcina de a face alegerea îi revine rațiunii. Cei care aleg bine sunt aceia care au spiritul exact, iar cei care iau hotărâri proaste sunt cei care au spiritul fals; aceasta și este prima și cea mai importantă diferență care se poate stabili între calitățile spiritului oamenilor⁶.

În felul acesta, principala străduință pe care ar trebui să o avem ar fi de a ne forma judecata și de a o face atât de exactă, pe cât ea poate să fie: este lucrul de care ar trebui să țină seama cea mai mare parte a studiilor noastre. De rațiune ne servim ca de un instrument pentru a dobândi științele și, dimpotrivă, trebuie să ne servim de științe ca de un instrument pentru a ne perfecționa rațiunea⁷, justetea spiritului fiind infinit mai importantă decât toate cunoștințele speculative la care se poate ajunge prin mijlocirea științelor celor mai adevărate și mai solide: este ceea ce trebuie să conducă persoanele înțelepte ca să nu se angajeze la ceva decât în măsura în care pot servi acestui scop, și să nu facă din aceasta decât o încercare, și nu un uz de forțele spiritului lor.

Dacă nu suntem familiarizați în acest proiect, nu putem să vedem că studiul acestor științe speculative, precum geometria, astronomia și fizica este altceva

---

⁴ Miniștrii cultului reformat.

⁵ O notă a lui Racine atribuie aceste două discursuri lui Nicole.

⁶ «Bunul simț, spune Descartes e lucrul cel mai bine împărțit din lume... Putința de a judeca bine și de a distinge adevărul de fals este în mod natural egală în toți oamenii» *Discurs despre metodă*, prima parte. «Nu este de ajuns a avea spiritul bun, adaugă Descartes, ci principalul este de a-l folosi bine».

⁷ Excelentă remarcă, care susține superioritatea subiectului gânditor asupra obiectului gândit.

decât un amuzament destul de van, nici că ele sunt mult mai mult de apreciat decât necunoașterea tuturor acelor lucruri, al căror studiu are cel puțin avantajul că este mai puțin penibil, și că nu dă loc la proasta vanitate care se trage adesea din aceste cunoștințe sterile și nefructuoase⁸.

Aceste științe nu numai că au unghere ascunse și fundături, dar ele sunt cu totul inutile, dacă se consideră în ele însele și pentru ele însele⁹. Oamenii nu s-au născut pentru a-și întrebuința timpul să măsoare liniile, să examineze raporturile unghiurilor, să examineze mișcările materiei: spiritul lor este prea mare, viața lor este prea scurtă, timpul lor este prea prețios pentru a-l ocupa cu astfel de lucruri mici; dar ei sunt obligați să fie dreپți, echitabili, judicioși în toate discursurile lor, în toate acțiunile și în toate afacerile pe care le întreprind; iată în ce mod ei trebuie să se antreneze și să se formeze¹⁰.

Această grijă și acest studiu sunt cu atât mai necesare, căci este straniu cât de rară este o calitate ca această exactitate a judecării. Nu se întâlnesc pretutindeni decât spirite false, care aproape că nu au niciun discernământ al adevărului, care consideră toate lucrurile pe o cale precisă; care se amăgesc cu cele mai rele motive, și care vor să-i amăgească și pe alții; care se lasă stăpâniți de cele mai neînsemnate aparențe; care se situează totdeauna în exces și în extremități; care nu au deloc mijloace pentru a se menține fermi în adevărul pe care-l știu, întrucât îi mână mai mult hazardul decât o luminare trainică la care ajungi, dimpotrivă, se opresc la simțurile lor cu atâta îndârjire, încât nu mai ascultă nimic din ceea ce ar putea să le deschidă ochii; care decid cu semeție ceea ce ignoră, ceea ce nu înțeleg și ceea ce nimeni n-a înțeles niciodată; care nu fac diferență între *a vorbi* și *fel de a vorbi*, ori care nu judecă adevărul lucrurilor decât după tonul vocii: celui care vorbește ușor și grav, celui care are puțină teamă de a se explica, sau care face să pară a recunoaște vreo călăuză (sufletească): ei nu știu despre aceasta mai mult¹¹.

Iată pentru ce nu există absurdități atât de insuportabile care să nu-și găsească aprobatori. Dacă cineva are intenția de a înșela lumea, este sigur că va găsi persoane care vor fi ușor de înșelat; și cele mai ridicole nerozii întâlnesc totdeauna spirite la care sunt proporționate. După ce se constată că atâția oameni sunt infatuați de nebuniile astrologiei judiciare, și că persoane serioase tratează aceasta în mod serios, nu trebuie să ne mai mirăm de nimic. Există pe cer o constelație pe care câteva persoane au plăcerea să o numească *Balance*, care seamănă cu o balanță ca o moară de vânt; balanța este simbolul justiției: ca urmare, acei care se vor naște sub această constelație vor fi dreپți și echitabili. Există trei alte semne în zodiac, care se numesc unul Berbec, altul Taur și altul Capricorn, pe care unora le-a plăcut să le numească mai bine Elefant, Crocodil și Rinocer; berbecul, taurul și

---

⁸ Dacă există proaste vanități, nu intervine deloc și dispreț orb, și nu trebuie, oare, să ne gândim la cel al lui Nicole pentru științele speculative înalte? – Dacă aceste științe nu ar servi la nimic, decât să dea spiritului conștiința despre grandoarea sa, și atunci ele ar fi încă de-asupra tuturor studiilor; dar speculațiile cele mai inutile în aparență sunt aproape totdeauna cele mai fecunde în practica însăși. Istoria științei a arătat-o îndeajuns.

⁹ Afirmatie într-adevăr șocantă.

¹⁰ Dreptatea și speculația nu se exclud.

¹¹ Frumos portret, care anunță autorul capitolului despre sofisme.

capricornul sunt animale rumeșoase; ca urmare, cei care iau medicamentul atunci când luna este sub această constelație, sunt în pericol de a-l vomita. Oricât de extravagante ar fi aceste raționamente, se află, totuși, persoane care le vând și altele care se lasă convinse de aceasta.

Această falsitate a spiritului nu-i numai cauza erorilor, pe care unii le amestecă în știință, ci și a celei mai mari părți de erori care se comit în viața civilă, certuri nedrepte, procese rău întemeiate, păreri temerare, întreprinderi prost puse la cale. Există destul de puține asemenea situații care să nu-și aibă sursa într-o anumită eroare și într-o anumită greșeală de judecare: într-un fel, nu există defect pentru care să nu mai existe interes de a-l corecta.

Dar cu cât această corectare este mai dorită, cu atât este mai dificil de a se reuși în aceasta, întrucât ea depinde mult de măsura inteligenței pe care o aducem cu noi născându-ne. Simțul comun nu este o calitate așa comună, cum se obișnuiește a-l gândi. Există o infinitate de spirite grosiere și mărginite pe care nu le putem reforma, dându-le inteligența adevărului, dar reținându-le în lucrurile care sunt la îndemâna lor, și împiedicându-i de a judeca ceea ce nu sunt capabili să cunoască. Este adevărat, totuși, că o mare parte dintre judecățile false ale oamenilor nu provin din acest principiu, și că ele nu sunt cauzate decât de precipitarea spiritului și de defecțiuni de atenție, care fac să se judece cu temeritate ceea ce nu se cunoaște decât în mod confuz și obscur. Puțina iubire pe care o au oamenii pentru adevăr face ca ei, în cea mai mare parte a timpului, să nu-și dea silința de a distinge ceea ce este adevărat de ceea ce este fals. Ei lasă să le între în suflet tot felul de discursuri și de maxime, le place mai mult să le presupună ca veritabile, decât să le examineze; dacă nu le înțeleg, ar vrea să se creadă că alții le înțeleg bine, și astfel își încarcă memoria cu o mulțime de lucruri false, obscure și neinteligibile, și raționează apoi asupra acestor principii aproape fără să ia în seamă ce spun ele și nici ceea ce ei gândesc.

Vanitatea și înfumurarea contribuie încă și mai mult la acest defect. Se crede că e rușine să te îndoiești și să ignori, și că e mai plăcut să vorbești și să decizi la întâmplare, decât să recunoști că nu ești destul de informat asupra lucrurilor pentru a judeca asupra lor. Suntem toți plini de ignoranță și de erori; și totuși e nevoie de toate chinurile lumii ca să scoatem din gura oamenilor această mărturisire așa de justă și așa de conformă condiției lor naturale: mă înșel și nu știu nimic despre aceasta.

Se găsesc, dimpotrivă, alții care, având destulă inteligență pentru a cunoaște că există o cantitate de lucruri obscure și incerte, și, voind, printr-un alt fel de vanitate, să recunoască că nu se lasă conduși după credulitatea populară, își fac un titlu de glorie din a susține că nu există nimic cert: ei se descarcă astfel de efortul de a le examina și, bazați pe acest rău principiu pun la îndoială adevărurile cele mai stabile, chiar și ale religiei. Aceasta este sursa pyrronismului¹², care constituie o altă extravaganta a spiritului uman și care, părând contrară temerității celor care cred și decid totul¹³, provine totuși de la aceeași sursă, care e defectul de atenție; căci așa cum unii nu vor să-și dea silința de a discerne erorile, alții nu vor să

---

¹² Aluzie la pironismul lui Montaigne.

¹³ *Que sais-je?* spunea Montaigne.

înfățișeze adevărul cu grija necesară pentru a-și da seama de evidență. Cea mai mică licărire de lumină le este suficientă unora pentru a se convinge de lucrurile cu totul false; ea ajunge însă altora pentru a-i face să se îndoiască de lucrurile cele mai certe; dar, și la unii și la alții este vorba de același defect de aplicare, care produce efecte așa de diferite.

Adevărata rațiune plasează toate lucrurile la rangul care le convine; ea ne face să ne îndoim de lucrurile care sunt îndoielnice, să respingem pe cele care sunt false și să recunoaștem cu bună credință pe cele care sunt evidente, fără a ne opri la rațiunile vane ale pironienilor, care nu distrug asigurarea rezonabilă pe care o avem despre lucrurile certe, nu însă chiar în spiritul celor care le propun. Nimeni nu se va îndoii vreodată în mod serios că există un pământ, un soare și o lună, nici că întregul e mai mare decât partea. Se poate foarte bine pune aceasta în gura celui care se îndoiește de ea, pentru că poate fi miștit, dar nu îl putem face să o supună spiritului său. Astfel *pironismul* nu este numai o sectă de oameni care sunt convinși de ceea ce spun, ci este o sectă de mincinoși¹⁴.

Astfel ei se contrazic adesea, atunci când vorbesc de opinia lor, inima lor neputându-se acorda cu limba lor, așa cum putem să vedem aceasta la Montaigne¹⁵, care în ultimul secol a căutat s-l reînnoiască.

Căci după ce am spus că academicienii¹⁶ erau diferiți de pironieni prin aceea că academicienii recunoșteau că există unele lucruri mai verosimile decât altele, ceea ce pironienii nu voiau să recunoască, și se declarau ca pironienii în următorii termeni: *Părerea pironienilor, spune el, este mai îndrăzneată, și din când în când mai verosimilă*. Există deci lucruri care sunt mai verosimile decât altele: și nu este o vorbă de duh faptul că el vorbește așa; acestea sunt cuvinte care lui îi scapă din gură fără să gândească, și care iau naștere din natura faptului că minciuna opiniilor nu poate fi înăbușită.

Este păcat însă că, în lucrurile care nu sunt atât de sensibile, aceste persoane, care își fac o plăcere din a se îndoii de totul, nu-și lasă spiritul să-și dea osteneala și pentru ceea ce ar putea să-i convingă, ori nu iau în seamă aceasta decât în mică măsură; și astfel cad într-o incertitudine voluntară cu privire la chestiunile religioase, căci această stare de ignoranță pe care ei și-o procură le este agreabilă și le pare comodă pentru a le aplana remușcărilor și a se mulțumi cu pasiunile lor.

Astfel, cum aceste dereglări ale spiritului, care par opuse, unul încercând să creadă ceea ce este obscur și incert, altul să se îndoiască de ceea ce este clar și cert,

¹⁴ Arnauld nu înțelege adevărata gândire a scepticilor, nici sinceritatea îndoielii lor.

¹⁵ Vechea Academie l-a avut pe Platon ca fondator, a doua a avut ca maestru pe Arcesilas, iar cea de a treia, pe Carneade, a cărui doctrină era probabilismul (A se vedea: Fouillée, *Histoire de la Philosophie*).

¹⁶ «Această înclinație academică și această propensiune spre una dintre propoziții mai mult decât spre o alta poate pare să fie altceva decât recunoașterea a ceva mai mult adevăr aparent în acesta decât în acela? Dacă intelectul nostru este capabil de a forma liniamente, ținuta și înfățișarea adevărului și l-ar vrea întreg la fel de bine ca și pe jumătate, născut și imperfect: această aparență de verosimilitate, care înclină balanța, o multiplică de sute, de mii de ori, va adevări în cele din urmă că balanța va lua parte și totodată se va opri la un adevăr integral. Dar cum se lasă pliată spre verosimilitate, dacă nu se cunoaște adevărul? Cum să cunoască asemănarea a ceva căruia nu-i cunoaște esența? Sau putem să judecăm totul dintr-o dată, sau de fapt nu putem deloc» (*Essais*, cartea II, cap. XII, p. 288).

au totuși aceeași cauză, anume neglijența de a fi atent atât cât trebuie pentru a discerne adevărul, este evident că trebuie să se remedieze în același fel totul, și că unicul mijloc de a garanta aceasta este de a acorda o atenție exactă judecăților și gândurilor noastre. Acesta este singurul lucru absolut necesar pentru a ne feri de surprize: căci ceea ce spun reprezentanții academiei, anume că ar fi imposibil de a afla adevărul, dacă n-am avea despre el îndoieli, așa cum nu s-ar putea recunoaște un rob fugăr pe care l-ar căuta, dacă n-ar avea semne pentru a-l distinge de alții, în caz că l-ar recunoaște, aceasta nu este decât o subtilitate vană. Așa cum nu-i nevoie de alte indicii pentru a distinge lumina de tenebre mai mult decât lumina însăși, care se face îndestul de simțită, la fel nu-i nevoie de altceva pentru a recunoaște adevărul, pe care chiar claritatea care-l înconjoară, și care supune spiritul și îl convinge, în pofida faptului că el e de așa natură încât toate argumentele acestor filosofi nu mai sunt în stare să împiedice sufletul de a se consacra adevărului, atunci când ești pătruns de el; toate acestea nu sunt în stare să împiedice ochii de a vedea atunci când, deschiși fiind, sunt izbiți de lumina soarelui.

Dar cum spiritul se lasă câteodată înșelat de false licăriri, atunci când nu acordă lucrurilor atenția cuvenită, și cum există multe lucruri care nu se pot cunoaște decât după un lung și dificil examen, este cert că ar fi util de a avea reguli pentru a ne conduce în așa fel încât cercetarea adevărului să ne fie și mai ușoară și mai sigură; fără îndoială, aceste reguli nu sunt imposibil de aflat: căci cum oamenii se înșeală adesea în judecățile lor, și cum uneori nu se înșeală că raționează când bine, când rău, iar după ce au judecat rău sunt capabili să-și recunoască greșeala, ei pot să observe, făcând reflecții asupra ideilor lor, ce metodă au urmat atunci când au judecat bine și care a fost cauza erorii lor atunci când s-au înșelat, și în consecință, să alcătuiască pe baza acestui reflecții, regulile necesare pentru a evita în viitor orice surpriză.

Este tot ceea ce acești filosofi întreprind și asupra căruia ne fac promisiuni magnifice. Dacă am vrea să-i credem, ei ne furnizează, în această parte pe care o consacră acestor chestiuni, și pe care ei o numesc logică, o lumină în stare de a disipa toate tenebrele spiritului nostru; ei corectează toate erorile din ideile noastre și ne dau reguli așa de sigure că ne conduc astfel *negreșit* la *adevăr*, fiind atât de necesar totul încât fără ele este imposibil de a cunoaște cu toată certitudinea. Acestea sunt elogiile pe care le aduc ei înșiși propriilor lor precepte. Dar dacă luăm în seamă ceea ce experiența ne prilejuieste să vedem, întrebunțarea pe care acești filosofi o dau acestora, și în logică, și în alte părți ale filosofiei, am avea destule motive de a nu ne încrede în adevărul acestor promisiuni.

Totuși, nu-i corect să respingem cu totul ceea ce e bun în logică, din cauza abuzului care se poate face de ea, și nu-i verosimil ca atâtea mari spirite care s-au aplecat cu atâta grijă asupra regulilor de raționament să nu fi găsit nimic solid în ea; și, în fine, pentru că obișnuința a introdus o anumită necesitate de a cunoaște măcar în mare ce este logica, s-a crezut că aceasta ar contribui mai mult la utilitatea publică decât la a scoate din ea ceea ce poate îndeosebi să servească la formarea judecății; și acesta este scopul pe care mi l-am propus în această lucrare, adăugând multe reflecții noi, care ne-au venit în minte scriind-o și care îi constituie partea cea mai mare și poate cea mai importantă.

Mi se pare că filosofii mediocri nu s-au interesat decât să dea reguli pentru raționamente bune și rele. Dar deși nu s-ar putea să se spună că aceste reguli ar fi inutile, căci ele servesc uneori la descoperirea defectelor anumitor argumente

stânjenitoare și la dispunerea gândurilor într-o manieră mai convingătoare, nu s-ar putea totuși crede că și această utilitate s-ar întinde prea departe, cea mai mare parte a erorilor umane neconstând în a se lăsa înșelat de consecințe rele, ci de a se lăsa purtat către judecăți false din care se trag astfel de consecințe. Căci aceia care până acum s-au ocupat de logică au căutat prea puțin remedii; aceasta și constituie principalul subiect al noilor reflecții care se vor găsi pretutindeni în această lucrare.

Suntem obligați totuși să recunoaștem că aceste reflecții, pe care le numim noutăți, întrucât nu le constatăm în logicile comune, nu sunt toate ale celui care a muncit la această lucrare, și că el a împrumutat unele dintre acestea din cărțile celebrului filosof¹⁷ al acestui secol, care are atâta claritate a spiritului încât găsește ușor confuziile în celelalte. Am extras de asemenea câteva reflecții dintr-o mică lucrare neimprimată care a fost scrisă de defunctul domn Pascal, pe care el a intitulat-o *Despre spiritul geometric*; este ceea ce s-a spus în capitolul XII al primei părți, cu privire la diferența definițiilor numelor și a definițiilor lucrurilor; de asemenea, cele cinci reguli care sunt explicate în partea a patra, care sunt mult mai extinse decât sunt în ele în această scriere.

În privința a ceea ce s-a extras din cărțile de logică obișnuite, iată ce am observat:

În primul rând am avut intenția de a include în aceasta tot ceea ce era cu adevărat util în celelalte, precum regulile figurilor, revizuirile termenilor și ideilor, câteva reflecții despre propoziții. Existau și alte lucruri considerate destul de inutile, precum categoriile și locurile; dar întrucât ele erau scurte, facile și comune, nu am crezut că trebuie să le omit, prevenind totuși judecata care ar trebui să se facă despre acestea, înainte de a le fi crezut mai utile decât sunt ele.

Am stat mult la îndoială cu privire la anumite materii destul de spinoase și prea puțin utile, precum conversiunea propozițiilor, demonstrația regulilor figurilor; dar, în fine, m-am hotărât să nu le suprim, dificultatea însăși nefiind în întregime inutilă: căci e adevărat că, atunci când ea nu se termină la cunoașterea niciunui adevăr, avem dreptul a spune: *Stultum est difficiles habere nugas*; dar nu trebuie evitată nicicum, atunci când ea însăși are ceva adevărat, căci este avantajos a se exersa în înțelegerea adevărilor dificile.

Există stomacuri care nu pot digera decât cărnuri ușoare și delicate; și există de asemenea spirite care nu pot să se străduiască a înțelege decât adevărurile facile și înveșmântate în ornamente de elocință. Și una și alta constituie o delicatețe blamabilă, ori mai ales o efectivă slăbiciune. Trebuie să facem spiritul capabil de a descoperi adevărul, chiar și atunci când acesta este ascuns și învăluit, și de a-l respecta sub orice formă ar apărea. Cel care nu depășește această repulsie și acest desgust, anume că ar fi ușor pentru oricine să conceapă toate lucrurile care par un pic subtile și scolastice, își strămtorează în mod considerabil spiritul, și nu mai este în stare să înțeleagă ceea ce nu se cunoaște decât prin înlănțuirea unui număr mare de propoziții: și astfel, atunci când un adevăr depinde de trei sau patru principii, pe care e necesar să le examineze de îndată, el se impresionează, se descurajează, privându-se astfel de cunoașterea multor lucruri utile: și acesta este un defect considerabil.

Capacitatea spiritului se extinde și se restrânge prin obișnuință, și la aceasta servesc în principal matematicile, și în general toate lucrurile dificile, ca acelea de care vorbim aici; căci ele dau o anumită extindere spiritului și îl antrenează să se străduiască mai mult și să se menționeze mai ferm la ceea ce cunoaște.

Acestea sunt temeuri care ne-au ajutat să nu ometem aceste chestiuni spinoase și chiar să le tratăm la fel de temeinic cum nu am face-o în nicio altă logică. Cei care nu vor fi satisfăcuți de aceasta, pot să-și permită să nu le citească; căci am avut grijă să-i avertizăm

---

¹⁷ Descartes.

de aceasta la însăși titlul capitolelor, astfel încât ei să nu aibă prilej să se plângă, și ca să le citească, aceasta fiind ceva cu totul voluntar.

Nu am considerat necesar să ne oprim la dezaprobarea de către anumite persoane care au repulsie față de anumiți termeni formați cu scopul de a reține mai ușor diferitele maniere de a raționa, cum erau cuvintele magiei care iau adesea în zeflema *barocul* și *baraliptonul*, ca ținând de un caracter pedant; aceasta întrucât am crezut că ar exista mai multă josnicie în zeflema decât în cuvinte. Adevărata rațiune și bunul simț nu permit să se trateze de ridicol ceea ce nu este deloc așa: căci nu e nimic ridicol în acești termeni, cu condiția să nu se facă din aceștia un atât de mare mister; și, cum ei au fost făcuți pentru a ușura memoria, nu se vrea trecerea lor în uzajul comun și nici să se spună, de exemplu, că se vrea a face un argument în *baroco* sau în *felapton*, ceea ce ar fi de fapt cât se poate de ridicol.

Câteodată se abuzează mult de acest reproș de pedanterie, și adesea se ajunge a o atribui altora: pedanteria este un viciu al spiritului și nu unul al profesiei; căci există pedanți de orice rang, de toate condițiile și de toate stările. A releva lucruri josnice și mărunte, a face paradă de propria știință, a etala cunoștințe de greacă și latină în judecăți, a se înflăcăra cu privire la ordinea lunilor atice, la costumele macedonenilor, și la dispute de nici o folosință; a agresa un autor adresându-i injurii, a ataca în mod insultător pe cei care nu sunt în asentimentul tău cu privire la un pasaj din Suetoniu¹⁸ sau la etimologia unui cuvânt, ca și cum ar fi vorba de religie și de stat; a vrea să faci să se ridice toată lumea împotriva unuia care nu-l prețuiește îndeajuns pe Cicero, ca și cum s-ar ridica împotriva unui perturbator al ordinii publice, așa cumn Jules Scaliger¹⁹ a încercat să o facă împotriva lui Erasmus²⁰; a te interesa de reputația unui filosof antic, ca și cum i-ai fi rudă apropiată, înseamnă de fapt ceea ce s-ar numi pedanterie; dar în aceasta nu sunt de înțeles, nici de explicat decât cuvinte artificiale, inventate destul de ingenios, și care nu au ca scop decât ușurarea memoriei, numai că de ea trebuie să se facă uz cu precauțiunile care s-au observat.

Nu mai rămâne decât să stabilim rațiunea pentru care s-a omis un mare număr de chestiuni care se găsesc în Logicile obișnuite, chestiuni precum acelea care se tratează în prolegomene, universalul *a parte rei*, relațiile și multe altele asemănătoare; și, în legătură cu aceasta ar fi aproape suficient de a răspunde că ele aparțin mai degrabă metafizicii decât logicii; este adevărat totuși că aceasta nu este chiar ceea ce s-a luat în principal în considerare: căci atunci când s-a apreciat că o materie ar putea să fie utilă pentru a forma judecata, s-a luat prea puțin în seamă știința de care ea aparține. Potrivirea diverselor noastre cunoașteri este la fel de liberă ca aceea a litereselor unei imprimerii; fiecare e îndreptățit să formeze diferite liniamente de ordine, după nevoile sale, cu toate că, atunci când le formează, trebuie să le aranjeze în maniera cea mai naturală. Este suficient ca o materie să ne fie utilă pentru a ne servi la aceasta, și pentru a o privi nu ca străină, ci ca proprie; iată de ce se va găsi aici o cantitate de chestiuni ale fizicii și ale moralei și tot atât ale metafizicii cât este necesar de a înțelege aceasta, cu toate că nu se pretinde a fi împrumutat nimic de la nimeni. Tot ceea ce servește logicii îi aparține; și e ceva în întregime ridicol că există oameni care se pretind autori, precum *Ramus* și ramiștii²¹, deși de altfel foarte abili, care depun atâta efort pentru a delimita jurisdicția fiecărei științe, și a căuta ca ele să nu se suprapună unele peste altele, întrucât există preocupare pentru a marca limitele domeniilor și a regla resorturile tratativelor.

---

¹⁸ Autorul scrierii *Viețile celor doisprezece Cesari*.

¹⁹ Scaliger (Jules-César), gramatician, născut la Padova în 1484, decedat în 1553.

²⁰ Erasmus, născut în 1467 la Rotterdam, mort în 1536. Principalele sale lucrări sunt *Elogiul nebuniei* și *Colocvii*.

²¹ Pierre de la Ramée (în latină: Ramus), născut în 1515 la Cuth en Vermandois, a îmbrățișat Reforma și a fost ucis în Noaptea Sfântului Bartolomeu.

Ceea ce a condus la retransarea în întregime a acestor chestiuni ale școlii, nu constă în aceea că ele sunt dificile și de mică întrebuintare; s-au tratat unele în această manieră, dar având toate aceste calități rele, s-a crezut că ne-am putea dispensa de a vorbi de aceasta fără a șoca pe nimeni, pentru că ele sunt prea puțin evaluate.

Căci trebuie să facem o mare diferență între chestiunile inutile, de care sunt pline cărțile de filosofie. Există unele care sunt destul de disprețuite chiar de cei care le tratează, și există unele care, dimpotrivă, sunt celebrate și autorizate și care au multă trecere în scrierile unor persoane de altfel respectabile.

Se pare că este o datorie la care ești obligat cu privire la certe opinii comune și celebre, oricât de false le-am crede, de a nu ignora ceea ce se spune în ele. Datorăm această civilitate, sau mai degrabă, această justiție, nu față de falsitate, căci ea nu o merită nicicum, ci față de oamenii care sunt astfel preveniți de a nu respinge ceea ce ei estimează fără a-l examina. Și în felul acesta este rezonabil de a câștiga, prin efortul de a studia aceste chestiuni, dreptul de a le disprețui.

Avem multă libertate în ceea ce privește primele; și cele de logică, pe care am crezut necesar să le omitem, sunt de acest gen: ele au avantajul că au puțin credit, nu numai în lumea în care ele sunt necunoscute, ci și printre cei care le predau în lecții. Nimeni, slavă Domnului! nu manifestă interes pentru universalul *à parte rei*, pentru ființa rațiunii, nici pentru intențiile secunde; și astfel nu a survenit decât aprehensiunea că unii se vor simți șocați de cele despre care nu se mai vorbește deloc; lăsând la o parte faptul că aceste materii sunt așa de puțin proprii a fi redată în franceză încât ele ar fi fost mult mai în stare de a discredita filosofia Școlii decât de a face să fie prețuită.

Este de asemenea de prevenit asupra faptului că ne-am socotit dispensați de nevoia de a urmări mereu regulile unei metode foarte exacte, situând multe chestiuni în partea a patra, care se poate raporta la cea de a treia și cea de a doua; dar am făcut-o intenționat, deoarece am considerat util de văzut și în același loc tot ceea ce era necesar pentru a ajunge la o știință perfectă; aceasta și constituie cea mai mare dezvoltare privind metoda, despre care se tratează în partea a patra, și tocmai pentru acest motiv am rezervat un loc pentru a vorbi despre axiome și despre demonstrații.

Iată aproximativ redată pe scurt vederile care m-au călăuzit în această logică. Poate că o dată cu acestea vor exista puține persoane care să profite de cele oferite și să se folosească de ceea ce rezultă din ele; căci în mod obișnuit nimeni nu caută să pună în uz precepte prin reflecții exprese; sper totuși că aceia care le vor fi citit mai atent vor putea să ia de aici un îndemn pentru a proceda mai exact și mai temeinic în judecățile lor, fără chiar să gândească cum există anumite remedii care vindecă relele, adăugând vigoare și fortificând părțile. Oricum ar fi, cel puțin nu vor incomoda multă vreme pe niciunul dintre cei care, puțin mai avansați, pot să o citească și să o învețe în șapte sau opt zile; este și dificil totuși, întrucât, conținând o așa de mare diversitate de chestiuni, nu se poate afla nicicum cu ce i se răsplătește efortul depus pentru lectură.

DISCURSUL AL DOILEA CONȚINÂND RĂSPUNSUL LA PRINCIPALELE OBIECTII CARE S-AR FACE ÎMPOTRIVA ACESTEI LOGICI

Toți aceia care au să facă cunoscute publicului anumite opere trebuie în același timp să ia în seamă faptul că trebuie să aibă tot atâția judecători câți posibili cititori, și această condiție nu trebuie să le pară nici nejustă nici oneroasă; căci dacă sunt cu adevărat dezinteresați, ar trebui să abandoneze lucrările în cauză făcându-le

publice, și să le privească în cele din urmă cu aceeași indiferență cu care ar proceda pentru lucrări străine¹.

Singurul drept pe care și-l pot rezerva în mod legitim este acela de a corecta ceea ce în acestea ar fi defectuos, fapt pentru care diversele judecăți care se fac despre anumite cărți sunt extrem de avantajoase; căci ele sunt totdeauna utile, atunci când sunt juste, și nu dăunează cu nimic atunci când nu sunt juste, întrucât e permis a nu le urma.

Prudența cere totuși ca în multe situații să te acomodezi la astfel judecăți care nouă nu ne par juste; aceasta întrucât, dacă nu ne fac să vedem decât că ceea ce se reia este rău, ne fac cel puțin să vedem că nu este corespunzător spiritului celor care îl reiau. Dar, fără îndoială, este mai bine, atunci când se poate face aceasta fără a ajunge la un inconvenient mai mare, să se aleagă o cale atât de echitabilă, încât mulțumind persoanelor cu judecată dreaptă, să nu nemulțumească pe cele care au o judecată mai puțin exactă; căci nu trebuie să se presupună că vom avea de a face numai cu cititori abili și inteligenți.

Ar fi astfel de dorit să nu se considere primele ediții ale cărților decât ca niște eseuri informale, pe care cei care le sunt autori le propun literaților pentru a le afla sentimentele, ca, în cele din urmă, pe diferitele vederi pe care li le-ar oferi aceste gânduri diferite, ei să se apuce din nou de lucru, pentru a-și ridica scrierile la nivelul de perfecțiune la care ei sunt capabili a le situa².

Aceasta este conduita pe care am dori mult să o urmărim în cea de a doua ediție a acestei Logici, presupunând că am tras învățăminte din ceea ce s-a spus în legătură cu prima ediție. Am făcut totuși ceea ce s-a putut face, am adăugat, am suprimat și corectat multe lucruri, urmând gândurile celor care au avut bunătatea de a face cunoscut ceea ce au găsit că este de refăcut.

În primul rând, în ceea ce privește limbajul am urmat aproape în total opiniile a două persoane, care și-au dat osteneala să observe câteva greșeli ce s-au strecurat din neatenție, precum și anumite expresii pe care ei nu le cred a fi de bun uz; și nu s-au dispensat de a atribui aceasta sentimentelor lor, deși atunci când, consultând și pe alții, au găsit opiniile separate, caz în care au crezut că este permis să dea câștig libertății.

Se vor găsi mai multe adăugiri decât schimbări sau suprimări, pentru că am fost mai puțin avertizat cu privire la ceea ce se relua. Este adevărat totuși că am primit câteva obiecții generale la adresa cărții, la care nu am crezut că trebuie să ne oprim, întrucât eram convingși că cei care le fac vor fi ușor satisfăcuți atunci când li se vor prezenta rațiunile pe care le-am avut în vedere în chestiunile pe care ei le dezaproba; de aceea, este inutil de a răspunde aici la ceea ce-i principal în aceste obiecții.

S-au găsit persoane care au fost șocate de titlul *arta de a gândi*, în locul căruia ar fi voit să se pună *arta de a raționa bine*; dar i-am ruga să ia în considerare faptul că logica, având scopul de a da regulile pentru toate acțiunile spiritului, și aceasta la fel de bine pentru ideile simple ca și pentru judecăți și pentru raționamente, n-ar avea alt cuvânt care să includă toate aceste acțiuni diferite: cu certitudine însă, cel de gândire le surprinde pe toate: căci ideile simple sunt gânduri, judecățile sunt gânduri și raționamentele sunt gânduri. E

---

¹ Reflecție de o înaltă moralitate, pe care scriitorii ar trebui să o aibă totdeauna prezentă în spirit; aceasta este, ca să o spunem altfel, regula dezinteresului literar.

² Iată o metodă totodată morală și literară, ale cărei precepte, prea puțin urmate, sunt tratate cu o rară sagacitate.

adevărat că s-ar putea spune, *arta de a gândi bine*; dar acest adaos nu era necesar, fiind îndeajuns marcat prin cuvântul *artă*, care de la sine semnifică o metodă de a face bine ceva, așa cum Aristotel însuși a remarcat-o: și ne mulțumim să spunem «arta de a zugrăvi», «arta de a povesti» pentru că presupunem că nu-i deloc nevoie de artă nici pentru a zugrăvi nici pentru a povesti.

S-a făcut o observație mult mai importantă împotriva acestei multitudini de lucruri, scoase din diferite științe, lucruri care se găsesc în această Logică; și pentru că aceasta atacă întreg planul și ne dă astfel prilej de a o explica, este necesar de a o examina cu cea mai mare grijă. – La ce bun, spun ei, toată această împestrițare de retorică, de morală, de fizică, de metafizică, de geometrie? Atunci când vrem să găsim precepte de logică, suntem transportați dintr-o dată în cele mai înalte științe, fără să fim însă informați dacă le-am învățat. Nu ar trebui să presupunem, dimpotrivă, că dacă am avea deja toate aceste cunoștințe, n-am avea nevoie de această Logică? Și nu ar fi mai bine să dăm despre aceasta o totalitate simplă și cu totul goală, unde regulile să fie explicate prin exemple scoase din lucruri comune decât să le încărcăm cu atâtea motivări care le sufocă?

Dar aceia care raționează astfel nu au luat destul în considerare faptul că o carte n-ar avea un defect mai mare decât acela de a nu fi citită, întrucât ea nu servește decât celor care o citesc: și astfel tot ceea ce contribuie la a face să se citească o carte contribuie de asemenea la a o face utilă. Or, este sigur că dacă s-ar fi urmat gândurile lor și s-ar fi ajuns la o Logică complet seacă, cu exemplele obișnuite de animal și de cal, atunci oricât de exactă și oricât de metodică ar fi putut să fie, ea n-ar face decât să mărească numărul atâtor altele de care lumea este plină, și care nu se citesc deloc. În schimb acest amestec de diferite lucruri ia un anumit curs și a făcut să fie citită cu mai puțină amărăciune decât nu ar face-o celelalte.

Dar principala viziune implicată în acest amestec nu este decât aceea de a atrage lumea să citească cartea, făcând-o mai distinctivă decât sunt Logicile obișnuite. Se pretinde însă că s-a urmat calea cea mai naturală și cea mai avantajoasă de a trata această materie, remediind-o, atât cât se putea, până la un nivel care face studiul aproape inutil.

Căci experiența ne îngăduie să vedem că, între miile de tineri care învață logica nu există nici măcar zece care să știe ceva la șase luni după ce a încheiat cursul. Or, se pare că adevărata cauză a acestei uitări sau a acestei neglijențe atât de comună constă în aceea că, toate materiile care s-au tratat în logică, ele-însele foarte abstracte și foarte îndepărtate de orice utilizare, sunt atașate la exemple puțin agreabile și despre care nu se vorbește niciodată nicăieri; și astfel spiritul, care nu se atașează aici decât cu greu, nu are nimic care să-l rețină aici atașat și pierde ușor toate ideile pe care le-a dobândit, întrucât ele nu sunt reînnoite niciodată de practică.

Mai mult, cum aceste exemple comune nu ajută destul să se înțeleagă că această artă ar putea să fie aplicată la ceva util, ei se mărginesc la a închide logica în logică, fără a o extinde mai departe, pe când ea (logica) este făcută pentru a servi ca instrument celorlalte științe, care, întrucât nu au avut niciodată un uz veritabil, nu o pun niciodată în uz nici pe ea, ba sunt chiar în stare de a se debarasa de ea ca de o cunoaștere joasă și inutilă.

S-a crezut însă că cel mai bun remediu al acestui inconvenient ar fi acela de a nu separa așa de mult, cum se face de obicei, logica de celelalte științe, cărora ea le este destinată, și de a o lega astfel, cu ajutorul exemplelor de cunoștințele solide care au în vedere în același timp regulile și practica; aceasta pentru a învăța să judecăm despre aceste științe prin logică și ca să stăpânim logica prin mijlocirea acestor științe.

Astfel, dimpotrivă această diversitate poate înăbuși preceptele, încât nimic să nu mai poată contribui să le facă înțelese, și nici să facă să se rețină mai mult decât această diversitate; căci sunt ele-însele prea subtile pentru a face impresie asupra spiritului, dacă nu le atașăm la ceva mai agreabil și mai sensibil.

Pentru a face acest amestec mai util, nu s-au împrumutat la întâmplare exemple din științe, dar s-au ales locurile cele mai importante și care puteau să servească mai mult regulile și principiile, pentru a găsi adevărul în alte materii care nu au putut să fie tratate.

S-a considerat, de exemplu, în ceea ce privește retorica, că sprijinul pe care l-ar putea trage de aici pentru a găsi gânduri, expresii și înfrumusețări nu e atât de considerabil. Spiritul furnizează destule gânduri, uzajul dă expresiile: și pentru figuri și ornamente, nu avem nicicând prea mult. Astfel, totul constă în a se îndepărta de anumite rele maniere de a scrie și de a vorbi, și mai ales de un stil artificial și retoric, compus din gânduri false și hiperbolice, și din figuri forțate, ceea ce e cel mai mare dintre toate viciile. Dar în această Logică se vor găsi poate mai multe lucruri utile pentru a cunoaște și a evita aceste defecte decât în cărțile care o tratează în mod expres. Capitolul ultim al primei părți, lăsând să se vadă natura stilului figurat, ne învață în același timp despre uzul pe care-l putem face de el și descoperi regula veritabilă prin care trebuie să discernem figurile bune și figurile rele. Acelea în care se tratează despre locuri în general pot servi din plin la a retrănsa abundența superfluă a gândurilor comune. Articolul în care se vorbește de raționamente rele, unde elocvența angajează în mod sensibil, învățându-ne să nu luăm niciodată ca bun ceea ce este fals, propune, în trecere, una dintre cele mai importante reguli ale veritabilei retorici și care poate mai mult decât toate altele să formeze spiritul pentru o manieră de a scrie simplu, natural și judicios. În fine, ceea ce se spune în același capitol despre grija pe care trebuie să o avem de a nu evita nicicum malignitatea celor cărora le vorbești, ne ajută în a evita un foarte mare număr de defecte, cu atât mai periculoase cu cât sunt mai dificil de remarcat.

Pentru morală, subiectul principal pe care l-am tratat n-a permis ca să inserăm mai multe lucruri. Cred totuși că se va considera că ceea ce se are în vedere în capitolul despre ideile false de bine și de rău, în prima parte și în cea despre raționamentele rele care se comit în viața civilă, are și foarte mare întindere, și constituie calea de a recunoaște o mare parte din rătăcirile oamenilor.

Nu există nimic mai important în metafizică decât originea ideilor noastre, separația ideilor spirituale și a imaginilor corporale, distincția dintre suflet și corp, și probele imortalității sufletului fondate pe această distincție; este ceea ce se va vedea destul de simplu tratat în prima și în cea de a patra parte.

Se va găsi chiar, în diverse locuri, cea mai mare parte a principiilor generale ale fizicii, care este destul de facil de aliat, și se va putea trage destulă lumină din ceea ce s-a spus despre greutate, calitățile sensibile, acțiunile simțurilor, ale facultăților atractive, ale virtuților oculte, ale formelor substanțiale, pentru a se elibera de infinitate de idei false, pe care prejudecățile copilăriei noastre ni le-au lăsat în spirit.

Nu se poate să ne dispensăm de a studia toate aceste lucruri cu cea mai mare grijă în cărțile care le tratează în mod expres; dar s-a considerat că există multe persoane care, nedestinându-se teologiei, au nevoie de a ști exact filosofia Școlii, care îi este ca o limbă, și astfel se pot mulțumi cu o cunoaștere mai generală a acestor științe. Or, cum nu se poate găsi în această carte tot ceea ce trebuie să învățăm, se poate spune totuși cu drept că aici se vor găsi aproape tot ce ei trebuie să rețină.

Ceea ce se poate obiecta, anume că există câte unele dintre aceste exemple care nu sunt destul de proporționate cu inteligența celor care încep, nu-i adevărat decât în ce privește exemplele geometriei; căci în ce le privește pe celelalte ele pot să fie înțelese de toți cei care au o anumită deschidere a spiritului, cu toate că n-au învățat niciodată nimic din filosofie; și poate că ele vor fi mai inteligibile pentru cei care nu au încă nici o prejudecată decât pentru cei care au spiritul plin de maxime ale filosofiei comune.

În ceea ce privește exemplele geometriei, e adevărat că ele nu vor fi înțelese de toată lumea; dar acesta nu este un mare inconvenient, căci nu credem că acolo se găsește altceva decât în discursul expres și detașat care poate să treacă drept facil sau în lucrurile suficient de clare prin ele însele, or destul de clarificate prin alte exemple, pentru a nu mai avea nevoie de cele ale geometriei.

Mai mult, dacă se examinează locul unde ne servim de ele, se va recunoaște că era destul de ușor de găsit pentru aceasta și altele care să fie la fel de potrivite aici, neavând decât această știință care poate să furnizeze idei clare și propoziții incontestabile.

Se spune, de exemplu, vorbind despre proprietăți reciproce, că una a triunghiurilor dreptunghiulare este cea la care pătratul ipotenuzei este egal cu pătratul laturilor: aceasta e clar și cert pentru toți cei care o înțeleg, iar cei care nu o înțeleg pot să o presupună, chiar dacă nu pot să înțeleagă lucrul la care se aplică acest exemplu.

Dar, dacă am fi vrut să ne servim de ceea ce se invocă de obicei, anume puțința de a râde, despre care se spune că este o proprietate a omului, se avansează ceva destul de obscur și foarte contestabil; că dacă prin cuvântul puțință de a râde (risibilită) se înțelege puterea de a face o grimasă atunci când se râde, nu se vede de ce nu s-ar putea dresa și animale care să facă aceasta, și poate că chiar o și fac. Căci dacă într-un cuvânt se cuprinde nu numai schimbarea pe care râsul o aduce pe față, ci și gândirea care o însoțește și care o produce, și astfel prin râdere se înțelege de a râde gândind, atunci toate acțiunile omului vor deveni proprietăți reciproce în această manieră neavând aici nimic care să nu fie propriu numai omului, dacă le unește cu gândirea. Se va spune astfel că este o proprietate a omului de a merge, a bea, a mânca, întrucât numai omul este cel care merge, care bea și care mănâncă gândind. Numai că, înțelegându-l în acest fel, ne vom lipsi de exemplele de proprietăți; dar nu vor fi nici în spiritul celor care atribuie gânduri animalelor, și care vor putea la fel de bine să le atribuie râsul împreună cu gândirea; locul celui de care s-a servit este sigur în spiritul tuturor.

Chiar s-a vrut să se arate, într-un anumit sens, că există lucruri corporale pe care le concepem într-o manieră spirituală și fără a le imagina; și despre aceasta s-a adus exemplul unei figuri cu mii de unghiuri, pe care o concepem chiar prin spirit, cu toate că despre ea nu se poate forma o imagine distinctă care să-i reprezinte proprietățile; și s-a spus, în trecere, că una dintre proprietățile acestei figuri ar fi aceea că toate unghiurile sale ar fi egale cu 1996 de unghiuri drepte. Este limpede că acest exemplu probează foarte bine ceea ce se voia să se vadă în acest sens.

Nu mai rămâne decât să dăm satisfacție unei plângeri mai odioase pe care o fac unele persoane cu privire la ceea ce s-a tras din opera lui Aristotel ca exemple de definiții defectuoase și de raționamente proaste (mauvais); este ceea ce lor le părea a lua naștere dintr-o dorință secretă de a deprecia această filosofie.

Dar ei nu ar fi formulat niciodată o judecată atât de puțin echitabilă dacă ar fi luat în considerație regulile adevărate pe care trebuie să le păstrăm citând exemple de erori, cum sunt cele care au fost avute în vedere citindu-l pe Aristotel.

În primul rând, experiența lasă să se vadă că cea mai mare parte din cele propuse în mod obișnuit sunt prea puțin utile și rămân prea puțin în spirit, întrucât ele sunt formulate din plăcere și sunt atât de vizibile și de grosiere încât le socotim ca imposibil de a se potrivi aici. Este deci mai avantajos, pentru a face să se rețină ceea ce s-a spus despre aceste defecte și pentru a le evita, să alegem exemple reale, provenite de la câțiva autori importanți, a căror reputație te îndeamnă să te ferești de astfel de surprize, de care se vede că sunt capabili cea mai mare parte a oamenilor.

Mai mult, întrucât trebuie să avem ca scop să facem tot ceea ce se arată atât de util cât poate să fie, trebuie să încercăm să alegem exemple de erori care nu trebuie ignorate; căci ar fi cât se poate de inutil să-ți încarci memoria cu toate reveriile lui *Flud*³, ale lui Van Helmont⁴ și Paracelsus⁵. Este deci mai bine să cercetăm despre aceste exemple la autori atât de celebri, pe care suntem obligați într-un fel de a-i cunoaște până la erori.

Dar toate acestea se întâlnesc ca atare la Aristotel. Căci nimic nu ne poate ajuta mai bine să evităm o greșală decât constatarea că un spirit așa de mare a căzut în ea: și filosofia sa a devenit atât de celebră prin marele număr de persoane cu merite care au îmbrățișat-o încât a devenit o necesitate să știm chiar și ceea ce ea ar putea să aibă ea defectuos. Astfel, întrucât s-a considerat că este deosebit de util că aceia care citesc această carte remarcă diverse momente ale acestei filosofii și că totuși nu-i niciodată util să se înșele, le-au transmis pentru a fi cunoscute, și am marcat, în trecere, greșala care se afla acolo, pentru a ne împiedica să ne înșelăm în această privință.

Dar aceasta nu pentru a-l deprecia pe Aristotel, ci, dimpotrivă, pentru a-l onora atât cât se poate în lucruri în care nu erau în asentimentul lui, când s-au scos aceste exemple din cărțile sale; și e vizibil, de altfel, că momentele (*les points*) de unde s-au luat sunt de foarte puțină importanță, și nu ating fondul filosofiei sale, pe care nu am avut nici o intenție de a o ataca.

Dacă nu ne-am raportat la fel la mai multe lucruri excelente, care se află pretutindeni în cărțile lui Aristotel, aceasta se datorează faptului că ele nu s-au prezentat în suita discursului; dar acolo unde a fost ocazia, am făcut-o cu plăcere, și nu am ezitat să-i aduc laudele pe care el le merită: căci e sigur că Aristotel este de fapt un spirit foarte-vast și foarte-extins, care descoperă în subiectele pe care le tratează un mare număr de înlănțuiri și consecințe; de aceea, el a și reușit foarte bine în ceea ce a spus despre pasiuni în cea de a doua carte a *Retoricii* sale.

Există de asemenea multe lucruri frumoase în cărțile de politică și de morală, în *Probleme* și în *Istoria animalelor*; și în ciuda unor confuzii care se găsesc în *Analiticele* sale, trebuie recunoscut totuși că aproape tot ceea ce se știe despre regulile logicii este luat de acolo. Astfel că nu există de fapt autor de la care să nu se fi împrumutat mai multe lucruri în această *Logică* ca Aristotel, deoarece, corpul de precepte îi aparține lui.

Este adevărat, se pare că cea mai puțin perfecționată dintre lucrările sale este *Fizica*, care a și fost cel mai îndelungat timp condamnată și interzisă de Biserică, așa cum un savant⁶ a remarcat în mod expres aceasta în cartea sa; dar principalul defect care se poate găsi aici nu constă în faptul că ar fi falsă, ci, dimpotrivă, în aceea că ea este prea adevărată și că nu ne învață decât lucruri pe care este imposibil să le ignorăm. Căci cine se poate îndoi de faptul că toate lucrurile sunt compuse din materie și dintr-o anumită formă a acestei materii?; cine se poate îndoi de faptul că înainte ca materia să dobândească o nouă materie și o nouă formă, pe care ea nu o avusese mai înainte, adică că ea a avut privație? În fine, cine se poate îndoi de acele alte principii metafizice, care depind toate de formă? De aceea că materia singură nu face nimic; că există un loc, mișcări, calități, facultăți? Dar după ce am aflat toate aceste lucruri nu se pare că nu am aflat nimic nou, nici că am fi mai în stare de a fundamenta (*rendre raison*) vreunul dintre efectele naturii?

---

³ Robert Flud, născut în comitatul din Kent în 1574, mort la Londra. Este autorul lucrării *De supernaturali, naturali, praeternaturali et contranaturali microcosmi historia*.

⁴ Jean-Baptiste Van Helmont, născut la Bruxelles.

⁵ Philippe-Aurele-Théophraste Paracelsus, născut în 1493 în Elveția, mort la Salzburg în 1541.

⁶ Jean de Launoy, născut la Valogne în 1603, mort la Paris în 1678.

Dacă s-ar găsi persoane care să pretindă că nu-i permis în nici un fel să spui că nu ești în asentimentul lui Aristotel, ar fi ușor să le facem să vadă că această delicatețe nu-i rezonabilă.

Căci dacă datorăm deferență câtorva filosofi, aceasta nu poate avea loc decât în două planuri: sau în concepția despre adevăr, pe care ei au urmat-o, sau în vederea opiniilor celor care îi aprobă.

În viziunea asupra adevărului, le datorăm respect atunci când ei au dreptate; dar adevărul nu poate să oblige la respectul falsității în ceea ce acesta este.

În ceea ce privește consimțământul în aprobarea unui filosof, este cert că el merită un anumit respect, și că ar fi o imprudență a-l șoca fără a uza de mari precauții; iar motivarea constă în faptul că, atacând ceea ce este acceptat de toată lumea, devii suspect de înfumurare, crezând astfel că ai mai multă înțelepciune decât ceilalți.

Dar atunci când lumea este împărțită în ceea ce privește opiniile unui autor, și când există persoane importante de o parte și de alta, nu mai ești obligat la această rezervă, și poți să declari în mod liber ce aprobi și ce nu aprobi în aceste cărți asupra cărora persoanele avizate sunt împărțite; căci atunci nu poți prefera asentimentul tău celui al acestui autor și al celor care-l aprobă decât situându-te de partea celor care sunt contra în această chestiune.

Acesta este propriu-zis stadiul în care se află acum filosofia lui Aristotel. Cum ea a avut diverse șanse, fiind într-un timp în mod general respinsă și în altul în general aprobată, ea este acum redusă la o stare care ține mijlocul între aceste extremități; ea este susținută de mai multe persoane savante și este combătută de altele care nu sunt de o mai mică reputație. Se scrie în toate zilele în mod liber în Franța, în Flandra, în Anglia, în Germania, în Olanda, pentru și contra filosofiei lui Aristotel. Conferințele de la Paris sunt partajate așa de bine încât cărțile și persoanele nu se ofensează decât când se declară contra lui. Profesorii cei mai celebri nu se mai simt obligați la această servitute de a recepta orbește tot ceea ce ei găsesc în cărțile sale, și există chiar opinii ale sale care sunt în general proscrise; căci cine ar fi medicul care ar vrea să susțină acum că nervii vin de la inimă, cum a crezut Aristotel, căci anatomia a arătat clar că ei își trag originea din creier, ceea ce l-a făcut pe Sfântul Augustin să zică: *Qui ex puncto cerebri et quasi centro sensus omnes quinaria distributione diffudit?* Și cine este filosoful or persoana tentată să spună că viteza lucrurilor grele crește în aceeași proporție cu greutatea lor, căci nu este nimeni care ar putea să se debaraseze de această opinie a lui Aristotel, lăsând să cadă dintr-un loc ridicat două lucruri în mod foarte inegal grele, în care nu se va remarca totuși decât foarte puțin din inegalitatea vitezei⁷.

Stările violente nu sunt de obicei toate de lungă durată și extremitățile sunt toate violente. E ceva prea dur să condamni în general pe Aristotel, cum s-a procedat altă dată, și este o jenă mult mai mare decât aceea de a te crede obligat să-l aprobi în total, și de a-l lua ca regulă a adevărului opiniilor filosofice, cum pare că nu s-a vrut a o face după aceea. Lumea nu poate să rămână mult timp în această constrângere, și se situează în mod insensibil în posesia libertății naturale și rezonabile,

---

⁷ Aluzie la celebrele experiențe ale lui Pascal.

care constă în a aproba ceea ce se consideră ca adevărat și a respinge ceea ce se consideră fals.

Căci rațiunea nu consideră ceva straniu, atunci când se supune autorității în științe, care, tratând despre lucruri care se află deasupra rațiunii, trebuie să urmeze o altă lumină, care nu poate să fie decât aceea a autorității divine; dar se pare că ea este bine îndreptățită să nu o îngăduie decât în științele umane, care deși își fac o profesiune din a nu se baza decât pe rațiune, o aservesc autorității împotriva rațiunii⁸.

Aceasta este regula pe care am urmat-o atunci când ne-am raportat la opiniile filosofilor, atât vechi, cât și noi. Nici la unii, nici la alții nu am luat în considerare decât adevărul, fără a îmbrățișa în general ideile vreunuia și fără a ne declara în general contra niciunuia.

Astfel că tot ceea ce trebuie să se conchidă, atunci când s-a respins o anumită opinie a lui Aristotel sau a unui alt autor, constă în a nu fi în asentimentul acestuia în această împrejurare; dar nu se poate nicicum conchide că nu o poți face în alte puncte, și cu mult mai puțin decât având o aversiune față de el și o anumită dorință de a-l deprecia. Se crede că această dispoziție va fi aprobată de toate persoanele care procedează în mod echitabil și că nu se va recunoaște în toată această operă decât o dorință sinceră de a contribui la utilitatea publică, atât cât ai putea-o face printr-o carte de acest gen, fără nici o pornire împotriva persoanei (*Va urma*).

Traducere de ALEXANDRU BOBOC

---

⁸ A se vedea *Fragmentele* lui Pascal asupra autorității în materie de filosofie.